

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Respublikada bank sisteminin likvidliliyinin tənzimlənməsi mexanizmi”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Nəsibli Təhmasib Araz oğlu

BAKİ – 2019 il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

“ ” _____ 2019-cu il

“Respublikada bank sisteminin likvidliliyinin tənzimlənməsi mexanizmi”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 – Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: Xidmət sferasında mühasibat uçotu və audit

Qrup: 420

Magistrant

Nəsibli Təhmasib Araz oğlu

Elmi rəhbər

i.f.d., dos. Səmədzadə Elşad Ziyad oğlu

Proqram rəhbəri

i.e.n., dos. Seyfullayev İlqar Zülfüqar oğlu

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

BAKİ – 2019 il

Mechanism of regulation of the liquidity of the bank system in the republic

Resume

The relevance of the research: The situation in the banking sector in recent years, in particular, the approach of banks in liquidity issue has caused the issue to fall into the country's agenda and its need has become a necessity. Also, the "Strategic Road Map on Development of Financial Services in the Republic of Azerbaijan" plays a significant role in the elimination of gaps in the relevant field.

Purpose and Objectives of the research: The purpose of the research is to determine where the actual situation is in relation to bank liquidity and to clarify the gaps in this regard. The objectives of the research are to explain the essence of liquidity, to examine the current legislation on banking liquidity in the country and so on.

Research Methods Used: Comparative, statistical analysis and systematic approaches were used for researches.

Research Information: Research has been carried out using information from some web pages, normative-legal acts and foreign sources.

Research Restrictions: The small, or even inaccessible, of domestic and foreign investigations on the relevant issue has hindered the broader study of the issue.

The results of the research: Suggestions on the problems identified during the research. Thus, it is a priority issue to make effective proposals on the differences arising from the experience of other countries.

Scientific and practical significance of the results: The information obtained as a result of the study of international experience, can be used to make changes or additions to some rules.

Key words: Banking sector, liquidity, assets, liabilities

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
SSRİ	Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
MB	Mərkəzi Bank
TCMB	Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankı
APIK	Aktivlərin və Passivlərin İdarəedilməsi Komitəsi
LDƏ	Likvidlik Dəyişikliyi Əmsalı
ASC	Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
QSC	Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti
STP	Spanning Tree Protocol

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	6
I fəsil. BANK LİKVIDLİYİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	9
1.1. Bank likvidliyinin mahiyyəti.....	9
1.2. Bank likvidliyinin növləri və xüsusiyyətləri.....	19
II fəsil. AZƏRBAYCANDA BANK LİKVIDLİYİNİN	
TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ.....	23
2.1. Azərbaycanda bank likvidliyinin tənzimlənməsi qanunvericiliyi.....	23
2.2. Azərbaycan banklarında likvidlik tənzimlənməsinin real durumu.....	38
III fəsil. BANK LİKVIDLİYİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ: BEYNƏLXALQ	
TƏCRÜBƏ VƏ AZƏRBAYCANDA TƏKMİLLƏŞMƏ	
İSTİQAMƏTLƏRİ.....	43
3.1. Müxtəlif ölkələrlə Azərbaycanın bank sisteminin likvidlik durumunun qanunvericilik və korporativ səviyyədə müqayisəsi.....	43
3.2. Azərbaycanda bank likvidliyinin tənzimlənməsinin təkmilləşmə istiqamətləri.....	58
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	66
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	68
Cədvəllərin siyahısı.....	71

Giriş

18 oktyabr 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikasında bir çox sahələrdə quruculuq işləri aparıldığı kimi bank sektorunda da bir sıra yeniliklər gözə çarpmağa başlamışdır. Hələ ötən əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısında keçmiş SSRİ-nin subyekti olan ölkəmizdə bir sıra kommersiya banklarının yaradılmasına start verilmişdir. Əlbəttə, müstəqilliyimiz bərpa edildikdən sonra bu proses geniş vüsət almağa başlamışdır. Ötən 28 il ərzində bir sıra banklar fəaliyyətə başlamış və milli iqtisadiyyatın fəaliyyətinə təsir göstərmişlər. Əksəriyyətə məlum olduğu kimi əgər iqtisadiyyatı bir insan orqanizmi kimi təsəvvür etsək, bank onun qan-damar sistemini təşkil edir. Banklar insanların pula əlçatanlığını təmin etməkdə aparıcı rol oynayırlar. Belə ki, daşınmaz əmlak bazarında mənzil alqı-satqı proseslərində, insanların şəxsi tələbatlarından yaranan bəzi əşyaların alınmasında, xüsusilə bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında pay sahibi olan sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşməsində onlar önəmli rol oynayırlar. Likvidlik bank terminləri arasında əsas anlayışlardan biri hesab olunur. Çünki, bu məsələdə yüksək səviyyədə həssas yanaşma tələb olunur. Bank nə qədər çox likvid vəsaitə sahib olsa, bir o qədər öhdəliklərini qarşılayar və daha etibarlı fəaliyyət göstərə bilər. Bankların fəaliyyətində ən önəmli göstərici likvidlikdir. Ona görə də, bu mövzu indiki dövrdə ən aktual məsələlərdən biridir və onun geniş şəkildə araşdırılması vacibdir. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bir çox bankın siyasətində likvidlik ən önəmli amillərdən biridir. Bununla əlaqədar bankların daxili qaydaları əsasında müəyyən olunmuş risklərin idarə olunması üzrə görülən tədbirlərin içərisində likvidlik riski başlıca problem kimi kredit təşkilatlarının nəzarətindədir. Bu mövzu üzrə gələcəkdə aparılacaq hər hansı araşdırmalar bank sektorunun inkişafına müsbət təsirlərini göstərmək iqtidarında ola biləcəkdir.

Mövzunun aktuallığı. Son 4 ildə baş verən hadisələr ölkədə iqtisadi böhranın yaranmasına səbəb olmuş və nəticədə bundan ən çox ziyan çəkən banklar olmuşdur. ABŞ dolları valyutası ilə verilən kreditlərin problemli aktivlərə çevrilməsi, bu

vəziyyətin banklarla müştərilər arasında mübahisəli məsələləri ortaya çıxartması, likvidlik problemi üzləşən bir çox bankın ləğv olunması və s. bu kimi hallar bank sektorundakı problemlərin aktual mövzuya dönməsinə səbəb olmuşdur.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Bank likvidliyi ilə əlaqədar mövcud olan bir sıra boşluqlar, ələlxüsüs kommersiya banklarının bir qisminin müvafiq məsələyə laqeyd münasibəti, likvidlik riski menecmentində görülməli tədbirlər, həmçinin likvidliyin idarə olunması üzrə bankların buraxdıqları nöqsanlar bu mövzu yönündə araşdırmanın labüdlüyünü ortaya qoyur. Sadalanan məqamlardan irəli gələrək mövzu ətrafında bir sıra araşdırmalar aparılaraq öyrənilməyə nail olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Müvafiq mövzuda aparılan tədqiqatın məqsədi bank likvidliyi ilə bağlı mövcud vəziyyətin hansı səviyyədə olduğunu müəyyən etmək və bununla əlaqədar problemləri aşkara çıxararaq görülməsi ümdə olan məsələləri aydınlaşdırmaqdır. Tədqiqatın vəzifələri likvidliyin mahiyyətini anlatmaq, Azərbaycan Respublikasında bank likvidliyi üzrə qüvvədə olan qanunvericiliyi araşdırmaq, müvafiq məsələ ilə bağlı beynəlxalq təcrübədə olan yanaşmaları öyrənmək, milli yanaşma ilə xarici yanaşmaları müqayisə etmək və onların üstünlük və çatışmazlıqlarını müəyyənləşdirmək və nəticədə bu sahədə baş verən problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində təkliflərin irəli sürülməsidir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Bank sisteminin likvidliyi tədqiqatın obyektı, onun tənzimlənməsi mexanizmi isə tədqiqatın predmetidir. Tədqiqat obyektı üzrə bank likvidliyinin mahiyyəti, tətbiqolunma formaları və onun problemləri əsas təşkil edir. Predmet ilə bağlı məsələdə isə bank likvidliyinin tənzimlənməsi mexanizmi, yəni onun dövlət tərəfindən nizamlanması qaydası, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının müəyyən etdiyi normativ-hüquqi aktlar, ölkədə fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının daxili qaydaları, həmçinin bəzi ölkələrin müvafiq mövzuda qəbul etdikləri qərarlar öyrənilir.

Tədqiqat metodları. Mövzu üzrə aparılan araşdırmalar üçün müqayisəli, statistik təhlil və sistemli yanaşma metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Bir sıra veb-səhifələrin məlumatlarından, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının normativ-hüquqi aktlarından, “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunundan, eləcə də xarici mənbələrdən istifadə olunaraq tədqiqat işi aparılmışdır.

Tədqiqat nəticəsində əldə edilən elmi-praktiki nəticələr. Araşdırma zamanı müəyyən edilmiş problemlər üzrə təkliflərin verilməsidir. Belə ki, digər ölkələrin təcrübəsi ilə müqayisədə ortaya çıxan fərqlərlə bağlı səmərəli təkliflərin verilməsi prioritet məsələdir.

Nəticələrin elmi və praktiki əhəmiyyəti. Beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi nəticəsində əldə olunan məlumatlar arasında rəşional hesab edilənlər Mərkəzi Bankın qəbul etdiyi qaydalara, bundan əlavə “Banklar haqqında” və “Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı haqqında” AR Qanunlarına dəyişikliklərin və ya əlavələrin edilməsinə imkan yarada bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və cədvəllərin siyahısı daxil olmaqla 71 səhifədən ibarətdir.

I FƏSİL. BANK LİKVIDLİYİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Bank likvidliyinin mahiyyəti

Likvidlik, qiymətli kağızların və yaxud daşınmaz əmlakın nağd vəsaitə çevrilə bilmə asanlığı olaraq nəzərdə tutulur.

Likvidlik – banka məxsus olan balans və balansarxası öhdəlikləri yerinə yetirmək, cəlb olunmuş vəsait mənbələri üzrə baş vermiş və ya effektiv şəkildə gözlənilən dəyişiklikləri tənzimləmək, eləcə də əlavə xərclər etmədən aktivlərin planlaşdırılmış cəhətdən artımını maliyyələşdirmək qabiliyyətidir. Likvidlik, maliyyə öhdəliyini yerinə yetirmək üçün dərhal reaksiya vermək qabiliyyətidir. Likvidlik dərəcəsi şirkətin pul vəsaitləri ilə pul vəsaitinə tez bir zamanda çevrilə biləcək aktivlər arasındakı əlaqədən və ödənişləri gözləyən öhdəliklərin dərhal yerinə yetirilməsindən asılıdır. Likvidlik ilə investisiyalar bir-birinin əksi olan iki məfhumdur. Daha çox qazanc tələb olunarsa, daha çox investisiya qoyulmalı və bu, öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi səbəbindən cəzalara yüksək faiz dərəcəsinə və ya digər zərər növlərinə səbəb ola biləcək daha az likvidlik dərəcəsinə yol açə bilər. Eyni zamanda hər bir bankın öz kreditorları, əmanətçiləri və digər müştəriləri qarşısında öhdəliklərini vaxtında və itki olmadan yerinə yetirmək qabiliyyətidir. Likvidlik (latın sözü – liquidity) termini sözün hərfi mənasında götürülsə, realizasiyanın, maddi dəyərlərin nağd pul vəsaitlərinə çevrilməsi prosesinin tezliyi, asanlığı deməkdir. Anlayışın meydana gəlməsi tarixini XIX əsrin sonlarına aid etsələr də, iqtisadçılar bu məsələ ilə bağlı marağı daha erkən ifadə etməyə başlamış və bu məhz bank konteksti ətrafında xatırlanmışdır. Etibarlı əsaslarla fəaliyyət göstərən bank öz fəaliyyətini müsbət istiqamətdə təmin etmək üçün daima ehtiyatları ilə onların istifadəsi arasında müəyyən mütənasibliyi qoruyub saxlamağa məcburdur.

Likvidlik bir şəxsin və ya şirkətin borclarını vaxtında ödəmək üçün kifayət qədər likvid aktivlərə malik olduğunu bildirir. Likvid aktivlər əhəmiyyətli miqdarda dəyər itirilmədən pula çevrilə biləcək pul və ya mal ola bilər.

Misal üçün, əgər bir nəfər bir ay ərzində kifayət qədər gəlir əldə etsə, hər bir fakturanı ödədikdən sonra başqa bir zəruri zərərə uğramadan, həmin şəxs likvidliyə nail olur.

Bir istehlakçı üçün likvidlik çatışmazlığı yüksək faiz dərəcəsi ilə borc götürmək, ehtimal olunan itkiyə malik bir mülk satışı və ya borclarını zamanında ödəməmək deməkdir.

Dünyadakı banklar, likvidlik menecmentinin zəifliyinə görə likvidlik böhranı ilə qarşılaşırlar. Hər bir əməliyyat və ya öhdəliyin bankın likvidliyinə təsirləri olduğundan, likvidlik risklərinin idarə edilməsi çox vacibdir. Likvidlik riski müəssisənin ümumi risk idarəetmə çərçivəsindəki ən mühüm elementlərdən birinə çevrilib. Bankın likvidlik sxemi qarşı-qarşıya gələcək hər cür stress hadisələrinə qarşı durmaq üçün kifayət qədər likvidliyi saxlamalıdır. Likvidlik riskinin idarə edilməsi sxeminin və likvidlik mövqeyinin daimi qiymətləndirilməsi bankın düzgün işləməsini təmin edəcək mühüm nəzarət tədbiridir.

Rusiya iqtisadi ədəbiyyatında yer almış ödəmə qabiliyyəti barəsində xatırlatmalar XIX əsrin ikinci yarısından etibarən müəyyən yer tutmuş və XX əsrin əvvəllərində isə “likvident” termini dövlət qurumlarının fəaliyyətinin təsiri zamanı bank miqyasında istifadə edilmişdir.

Keçmiş SSRİ dövründə elm ilə təcrübə müvafiq ödəmə anlayışını xüsusi olaraq istehsalatın kapitalist metodu ilə bərabərləşdirir və onu sıx şəkildə böhran sarsıntıları, müflislik barədə təsəvvürlər ilə əlaqələndirirdi. Təbii olaraq bu planlı və tənzimlənən sosialist iqtisadiyyatının mövcud olduğu ölkədə mümkünsüz idi. Ödəmə və yaxud nağd pula çevrilə bilmə qabiliyyəti kapitalizmin hakim olduğu ölkələrdə müəssisələrin, şirkətlərin və ya bankların sahib olduqları aktivlərin əlaqəsi ilə müəyyən olunan, müvafiq təşkilatların öz öhdəliklərini və onlara qarşı irəli sürülmüş qanuni tələbləri vaxtında, fasiləsiz formada ödəmək ilə əlaqədar faktiki imkanı təmin edir.

Beləliklə, müvafiq anlayış, dəqiq desək likvidlik xüsusi olaraq təsərrüfat subyektlərinə məxsus olan aktivlərin keyfiyyət xarakteristikasına, reallaşma qabiliyyətinə aid edilirdi.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda həmin terminlər geniş tətbiq sahəsinə malik olub, iqtisadiyyatın demək olar bütün müxtəlif obyektlərini xarakterizə edir. Bunlar həm iqtisadi həyatın əmtəə, qiymətli kağız kimi konkret obyektlərinə, həm də milli iqtisadiyyatın müəssisə, bazar adlanan subyektlərinə aidiyyatı olan başqa anlayışlar ilə birgə, eyni zamanda iqtisadi subyektlərin müəssisə balans, bank balans və s. kimi fəaliyyət göstəricilərinin təyin edilməsi üçün istifadə olunur.

Maliyyə kateqoriyası kimi ödəmə, likvidlik, pula çevrilmə qabiliyyəti əvvəllər sərf edilmiş dəyəri vaxtlı-vaxtında geri vermək qabiliyyətidir.

Ödəmə qabiliyyətinin müddət, dəyər və risk kimi üç əsas xassəsini təsnif etmək mümkündür.

Vaxt, zaman ödəmə qabiliyyətinin mühüm meyarıdır. Belə ki, obyektin nağd vəsaitə çevrilməsi məqsədilə müddətin azlığı və yaxud çoxluğu həddindən artıq əhəmiyyətlidir. İnkişaf etmiş, eləcə də tutumlu bazarların malik olduqları sabit tələbatın varlığı realizasiya müddətlərini minimum etməyə imkan verir. İstənilən obyekt ilə dəyərin qorunması xüsusiyyəti ideal cəhətdən onun əldə olunma anı ilə müqayisədə hər hansı bir maliyyə itkisinə məruz qalmadan gerçəkləşmə imkanını nəzərdə tutur. Yəni, birinci olaraq avansı verilmiş dəyər obyektin realizasiyasından əldə edilən və ödəniş zamanı təqdim olunan dəyər ilə uzlaşma təşkil etməlidir. Problem odur ki, “malın ödəniş, pula çevrilmə qabiliyyəti” nəinki ona sərf olunan əmək istehsalının ictimai formada tanınmaya nail olmasından, həmçinin pulların dövrüyyə vasitəsi olaraq öz dəyərini ən aşağı səviyyəli dəyər kimi özünü qoruma qabiliyyətindən asılı duruma qoyulmuşdur. Ödəmə, likvidlik qabiliyyətinin itirilməsi ilə bağlı olan risk obyektin nağd vəsaitə vaxtlı-vaxtında və eyni zamanda itkisiz çevrilməsi imkanının olmadığı an meydana çıxır.

XIX əsrin son illərində kommersiya kreditləri ilə bağlı nəzəriyyə hakim nəzəriyyəyə çevrilmiş və ona əsasən bank ödəmə və likvidlik qabiliyyətini o müddətə

kimi qoruyub saxlayır ki, bu zaman müddətində aktivlər işgüzar fəallıq ilə əlaqədar olaraq vaxtında ödənilən qısamüddətli kreditlərə normal şəraitdə yerləşdirilir. Bu nəzəriyyə iqtisadi həyatda yer alan reallıqları, iqtisadiyyatın uzunmüddətli kreditlərə qarşı olan tələbatını, bankda olan depozitlərin nisbi sabitliyini, həmçinin iqtisadiyyatın sabit durumu zamanı verilən kreditlərin hər birinin banka vaxtlı-vaxtında geri verilməyəcəyini nəzərə almamışdır.

XX əsrin ilk dövrlərində yaranmış yerdəyişmə nəzəriyyəsi irəli sürülən problemlərin öhdəsindən gəlməyə cəhd göstərmiş və bu bankın ödəmə ilə likvidlik qabiliyyətinin yeganə şərtlə qorunmasını nəzərdə saxlamışdır. Bu şərtə görə aktivlərin ya yerdəyişməsini həyata keçirmək, ya da başqa kreditlərə onları nağd vəsait olaraq satışını həyata keçirmək mümkündür. Yəni, kreditlərin banka geri verilməməsi halında bank girov qoyulmuş qiymətli kağızların satışı yolu vasitəsilə ekvivalent məbləğləri almaq imkanına sahib ola bilər, ya da onları verməklə mərkəzi bankdan kredit ala bilərdi. Bu nəzəriyyəyə görə, sabit fəaliyyətin mühüm şərtlərindən biri də ödəmə ilə likvidlik qabiliyyətinə sahib olan aktivlərin, yəni dəyər itkisinə məruz qalmaq və yaxud onun yoxluğu ilə əlaqədar cüzi risk ilə nağd vəsaitlərə sürətlə dönmə bilən aktivlərin əbədi varlığından ibarət idi.

Belə ki, alman alimi B.Buxvaldın 1914-cü ildə yazılmış “Bank işinin texnikası” adlı əsərində “bank balansının likvidliyi” termininə rast gəlinir və bu zəruri hallarda pul bazarında mövcud olan cari öhdəliklər ilə ödənişlərin həyata keçirilməsi məqsədilə nağd vəsaitə asanlıqla çevrilə bilən bank aktivləri kimi başa düşülürdü.

Likvidli ehtiyatlara nümunə olaraq xəzinədə olan pulları, eləcə də xarici valyutanı, başqa bankların hesablarındakı pul vəsaitlərini göstərmək mümkün idi. Həmçinin, dövlət və yerli hakimiyyət qurumlarının emissiya etdiyi qiymətli kağızları, bəzi debitor qruplarını, birinci dərəcəyə malik veksəl təqdim edənlərin veksellərini də aid edirdilər.

Kommersiya bankları ikipilləli bank sisteminin meydana gəlməsindən çox-çox əvvəl bir-birilərindən metal pulların borca götürülməsini praktikadan keçirir, depozitlərin ləğvi məsələlərinin müştərək formada həlli məqsədilə bank

assosiasiyaları yaradırdılar. Bəzən dövlət qurumları banklara yardım edirdilər. Məsələn: XIX əsrdə ABŞ xəzinədarlığı banklara yardım etməyə başladı. Buna səbəb isə banklarda olan metal pul ehtiyatlarının müştəri depozitləri ilə müqayisədə əhəmiyyətli formada azalması idi. Bu cür kömək ilə dövlət pullarının problemli banklara yönəldilməsi, həmin banklardan federal hökumətə məxsus qiymətli kağızların əldə edilməsi bəzi digər üsullar vasitəsilə aparılırdı.

İkipilləli bank sistemi yaradılandan sonra kommersiya bankları ölkənin mərkəzi bankı vasitəsilə borc vəsaitləri alaraq sabitliklərini artırmaq imkanı əldə etdilər, ancaq kredit fondunun məbləği yetərli olmadığı üçün XX əsrin 30-cu illərinə qədər ehtiyatların əmanətlər üzərindən depozitə qoyulma mexanizmi könüllü xarakter daşıyırdı. Bununla əlaqədar olaraq, kommersiya bankları əmanətçilərlə bağlı öhdəliklərini əvvəlki qaydada ilkin olaraq aktivlərlə xüsusi nağd vəsaitləri, hökumətə məxsus xəzinə biletləri və Mərkəzi Bank əskinazları, MB-nin xüsusi hesablarında olan vəsaitləri, dövlətin emissiya etdiyi qiymətli kağızlar, birinci dərəcəli veksellər vasitəsilə həyata keçirəcəklərinə zəmin durmalı idilər.

Bütün sadalananlardan başqa, pul dövriyyəsinin ardıcıl formaya salınması, Mərkəzi Bankın pulların emissiyasındakı inhisarçılığı və dünya banklarının sabitliyi sanki depozitlərin kütləvi şəkildə bank hesablarından axını imkanını istisna edirdi. Nəticə olaraq, ödəmə ilə likvidlik qabiliyyətinin idarə edilməsi məsələsinə maraq systemsiz, epizodik xarakter kəsb edirdi. Əməliyyatlardan maksimum gəlirin əldə edilməsi isə bank fəaliyyətinin sahib olduğu əsas hərəkətverici motiv idi.

“Bankın likvidliyi” termini ilə bərabər ədəbiyyatda da, praktikada da “bankın ödəniş qabiliyyəti” terminləri istifadə edilir. Bəzi ölkələrdə ikinci məfhumun məzmununun izah edilməsinə yanaşma metodu eyni deyildir.

Dünya Bankının mənbələrində ödəmə qabiliyyətinin bankın xüsusi kapitalının müsbət məbləği ilə bağlı olduğu bildirilir və mənfi işarəli kapitalın bankın ödəmə qabiliyyətinin yoxluğuna işarə etdiyi irəli sürülür. Bəzi ölkələrdə isə bankın ödəmə qabiliyyətini aktivlərin riski əleyhinə olaraq kapitalın kafiliyi ilə təyin olunur.

Rusiyanın iqtisadi ədəbiyyatlarında çox hallarda ödəmə qabiliyyəti bankın likvidliyi ilə müqayisədə daha məhdud kateqoriyaya bərabər tutulur. Əgər bankın likvidliyi kreditorlar və əmanətçilər qarşısında öhdəlikləri aktivlərin və passivlərin idarə edilməsi hesabına vaxtlı-vaxtında həyata keçirilməsi qabiliyyətini əks etdirən dinamik durum kimi şərh olunursa, onda ödəniş qabiliyyəti banklar tərəfindən müəyyən tarixdə öhdəliklərin icra olunması, o cümlədən də nümunə olaraq vergi üzrə büdcə, aylıq əmək haqqı ilə əlaqədar əməkdaşlar qarşısında maliyyə cəhətdən təyin edilir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, bankın bütün aktivləri ilə passivlərinin tarixlər və məbləğlər üzrə əlaqəsi onun ödəmə qabiliyyətinin kriteriyası olur. Ödəniş qabiliyyəti banka məxsus olan cari və gələcək dövrün pul axınlarını, yəni tələb edilən vaxtda cari və gələcək öhdəliklərin həyata keçirilməsini təmin edən pul axınını simvolizə edir.

Bankın ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi mütləq şəkildə indiki və gələcək zamana uyğun, tədiyyə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə ərsəyə gəlmiş sabit ənənələrin və faktorların aşkar olunmasına, bir sözlə keçmiş və cari maliyyə vəziyyətinin təhlilinə əsaslanmalıdır. Eləcə də, bankın ödəniş qabiliyyətinin proqnozu da labüddür. Ancaq, o müstəqil yanaşmadır.

Bankın ödəmə qabiliyyəti, bir sıra ədəbiyyatlarda onun kreditorları üzrə cari pul öhdəliklərini qarşılamaq və onların icra tarixinin start götürməsi zamanından etibarən bir ay müddətində məcburi ödənişlərin yerinə yetirilməsi vəzifələrini icrasını təmin etmək qabiliyyəti kimi təyin olunmuşdur. Əgər müvafiq məsələlərdə bankın bacarıqsızlığı arbitraj məhkəməsi tərəfindən tanınırsa, bu halda o müflis bank elan olunur.

Ödəmə qabiliyyətinə təsir edən faktorlar sırasına kapitalın kafiliyi ilə keyfiyyəti daxildir, daha dəqiq desək, aktivlərin keyfiyyəti ilə ərsəyə gətirilmiş ehtiyatların adekvatlığı, cəlb edilən vəsaitlərin keyfiyyəti, risklərə qarşı münasibətdə həssaslıq və menecmentin keyfiyyəti həmin amillər sırasındadır. Likvidlik qabiliyyətinə malik olmayan bank hər vaxt ödəmə qabiliyyətini itirir.

Pula çevrilə bilən hər aktiv likvid aktiv olaraq qəbul olunur. Ehtiyac yarandığı an sərbəst və rahat formada nağd pul vəsaitinə çevrilən, realizasiya oluna bilən vəsaitlər və həmçinin pul da likvid aktiv hesab edilir.

Mənbənin hüquqi və yaxud fiziki şəxsə məxsus olması likvidlik xüsusiyyətinə maneçilik törətmir. Məsələn: şəxsi ev, avtomobil kimi mülkiyyət və yaxud bir şirkətə aid istiqraz ilə bənzəri qiymətli kağızlar da likvid aktivlərdir. Xüsusilə, bir müəssisənin bütün borcunu yerinə yetirdikdən sonra qalan nağd vəsaiti şirkətin likvidlik vəziyyətini də müəyyən etməyə imkan verir.

Biznesdə edilən pul yatırımlarının, yəni investisiyaların geri qayıtması (öz pulunu çıxardaraq, gəlir gətirməsi) müvafiq müəssisəni likvid hesab etmək üçün tutarlı əsasdır. Əgər gəlirlər az olarsa bu zaman şirkət az likvidli müəssisə adlanacaq. Sübut olunmuşdur ki, öz xərclərini artıqlaması ilə çıxarmaq iqtidarında olan yüksək rentabelli (gəlirli) bizneslərə tələbat həmişə yüksəkdir.

Likvidliyə təsir edə bilən başqa amil pul vəsaitlərinin, yəni gəlirin əldə olunma sürətidir. Pul qoyuluşu edən hər bir şəxs, onları qısa zaman ərzində böyük plusla geri qaytarmağı nəzərinde tutur. Belə yüksək likvidli vəziyyətlərə olduqca nadir hallarda təsadüf olunur.

Daha anlaşıqlı dillə müəssisənin likvidliyini bu cür sualla izah etmək olar “bu biznes nə dərəcə də sərfəlidir?”. İri maliyyə vəsaitlərini yetərli qədər gəlirli formada investisiya etmək məqsədini güdərəkən, diqqət mərkəzinə ancaq müəssisələrə və müxtəlif səhmlərə edilən sərmayələr düşür, eləcə də başqa bazarlar da axtarmaq olar. Həmişə nəzərə alınan ən mühüm məqam risklərdir. Bəzi variantlar ifrat səviyyədə likvid ola bilər, lakin bu cür riskə getmək olduqca çətindir.

Sözü gedən termin iqtisadiyyatın başqa sahələrində, xüsusilə ödəniş qabiliyyətinin müəyyən olunması zamanı istifadə edilir. Biznesdə iri pullar dövr edə bilər, lakin xərclər və maliyyə itkiləri olduqca çox olacaq. Nisbi rəqəmlərə nəzər yetirəndə müəssisə likvid olmasa da, o öz sahiblərinə yetərli qədər yüksək məbləğlərdə, daha yaxşı həcmdə gəlir gətirir. Biznes gizlicə borclana bilər, lakin bu amil hesabat dövründə maliyyə itkilərinin böyük həcmdə olduğunu üzə çıxaracaq.

Likvidlik anlayışı borcalan və borcverən münasibətlərində də mövcuddur, burada ödəmə qabiliyyəti nəzərdə tutulur. Bu borcalanın maliyyə vəsaitlərini zamanında geri verə bilib-bilməyəcəyini müəyyən edir. Sözügedən vəziyyət daha çox banklarda aktualdır. Aparılan təhlil nəticəsində müəyyən edilmiş likvid olmayan müştərilərin kreditləşməsindən sadəcə imtina edilir.

Əgər kifayət qədər likvidlik təmin olunarsa, fondlar likvidliyin saxlanması üçün sərf olunarsa və bu səbəbdən investisiya edilməyibsə, bu vəziyyət də zərərin bir mərhələsinə səbəb ola bilər.

Əgər likvidlik vaxtında maliyyə ehtiyaclarını ödəməyə qadir olmayan qorxu ilə yüksək səviyyədə saxlanarsa və mövcud fondlar investisiya edilmirsə, mövcud vəsaitlərdən heç bir gəlir əldə etmədikdə itkilərə görə məsuliyyət yaranır.

Mövcud bütün vəsaitlərin likvidliyin, yəni nağd pulun həddən artıq tələbinə diqqət yetirilmədikdə, təcili ehtiyac olduqda maliyyə öhdəlikləri ölü xəttini ödəməyə bilər və həmçinin ən ağır fəsad və ya çox yüksək faiz dərəcəsi ilə nəticələndir.

Banklarda mövcud olan pul vəsaitləri cəmiyyət, şirkətlər, müəssisələrdən cəlb olunanlar və digər bütün növ depozitlər, həm də tələb olunan depozitlər və müddətli depozitlərdən alınmış əmanətlər hesabına həyata keçirilir. Bundan əlavə bank tərəfindən əldə edilən mənfəətin bir hissəsi də mövcuddur. Əsas problem hər bir bankın əmanətçiyə əmanət öhdəliyinə uyğun olaraq ödədiyi depozitlərin ödənilməsinə tələb edən qanunla bağlıdır.

Hər hansı bir tələbin yaranması halında istənilən vaxt ödəniş etmək üçün bank tərəfindən tələb olunan depozitlər həmişə hazır durumda olmalıdır. Bu, hər bir banka müqavilə öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün kifayət qədər likvidliyə malik olmasını və hər hansı gecikmənin olmamasını tələb edir.

İndi hər hansı bir bank maksimum mümkün geri qayıdan gəlirlər əldə etmək ümidi ilə avanslar və investisiyalarda maksimum vəsaitlərin yerləşdirilməsini istəyir, çünki bu daha məqbul görünür. Əgər hər hansı bir bankda mövcud olan bütün

vəsaitlər verilmişdirsə və ya sərmayə qoyulursa, bu vəsaitlərin dərhal bank tərəfindən bərpa olunmaması və bankın öz müştərilərinə qarşı öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi mümkündür.

Müştərilərin bazasını qorumaq üçün banklar əmanətçilərə tələbini ödəmək üçün likvidlik və investisiya siyasəti qəbul etməlidirlər. Bank, tələbli əmanətçilərə dərhal maliyyə ehtiyaclarını ödəyə biləcək likvidliyin lazımi həcmi ödəmədən kreditlər və investisiya üzrə maksimum vəsaitlərini yerləşdirir, bu hal hər hansı bir bank üçün ölümcül bir hadisə kimi qiymətləndirilən nüfuz riskinə səbəb ola bilər.

Əgər bütün tələblərə cavab verə bilmək üçün öz imicini qoruya bilməmək kimi bir qorxunun altında olan bank dərhal öz resurslarını nağd vəsait və ya Mərkəzi Bankın depoziti şəklində likvidə çevirirsə, bu hal özü-özlüyündə bankın marağına zidd olub onun ciddi itkiyə məruz qalmasına da səbəb ola bilər.

Banklar tərəfindən edilən investisiyalar onun aktividir və tələb ilə müddətli depozitlər öhdəlikdir.

Yuxarıda göstərilən müzakirələrdən əldə edilən nəticələrə görə, Bankın investisiya siyasəti aktiv və öhdəliklərin idarə olunması üçün balanslaşdırılmış yanaşma olmalıdır. Öhdəliklərin nisbətini nəzərə almadan aktivlərin artırılması və ya artması halında daha çox mənfəət və ya gəlir gətirə bilər, lakin bankın öhdəliyini yerinə yetirməməsi ehtimalı ola bilər.

Likvidliyin kvantının tərs mövqeyində tələb olunan həddən daha çox zərər itkiləri ola bilər. Nəzərdə saxlanılmalıdır ki, mənfəətlilik və likvidlik bir-birinə ziddir və planlaşdırılmış qaydada idarə olunması tələb olunur.

Nağd pul bankın özü tərəfindən saxlanılan və ya Mərkəzi Banka yerləşdirilən nağd puldan ibarət tam likvidlikdir. Bir bank tərəfindən saxlanılacaq kəmiyyət miqdarı SLR (Normativ likvidlik əmsalı) və CRR (Cari ehtiyat əmsalı) kimi tanınan qanuni tələblər ilə tənzimlənir. Qaydalara və bunlara əlavə olaraq, bankirlərin praktiki təcrübəsi pul vəsaitlərinin nağd pul kimi saxlanılmasına qərar verərkən də vacib rol oynayır. Hər hansı boş pul gəlir gətirmir.

Bu səbəbdən hər bir bank likvidlik ehtiyaclarını ölçmək və idarə etmək üçün tam pul vəsaitlərinin idarə edilməsi və investisiya idarə edilməsi sistemini qəbul edir. Likvidliyin ölçülməsi, əsasən, aktiv və öhdəliyin idarəetmə sistemi tərəfindən qiymətləndirilmiş bir məsələdir.

Bankların investisiyaları əsasən portfelin idarə olunmasında müzakirə edilən xüsusi qaydalarla tənzimlənir. Eyni şəkildə pul idarə edilməsi də SLR və CRR normalarına tabedir.

Kommersiya bankları maliyyə vasitəçiləri kimi fəaliyyət göstərir. Onlar müxtəlif əmanət sxemləri vasitəsilə pul vəsaitlərini cəlb edir və bu vəsaitin böyük bir hissəsi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində bank krediti kimi istifadə olunur. Bir qayda olaraq, banklar cəmiyyətin əmanətlərinin və istifadə olunmayan pullarının idarəçiləri kimi fəaliyyət göstərirlər.

Kredit portfelinin keyfiyyəti onların vəzifələrini yerinə yetirməkdə effektivliyini müəyyən edir. Cəmiyyətin müxtəlif sahələrinə kredit vermək, kapital bazarına investisiya etməkdən daha təhlükəsiz olduğundan, banklar tərəfindən artıq pulların idarə edilməsi üçün ən yaxşı üsuldur.

Nağd pul, likvidlik və öhdəliklərin idarə olunması bir çətin altında qoyulduqda, bunların hamısı bir-biri ilə əlaqəli olduğu bir proses kimi qəbul edilir və heç bir maddə digər maddələrə baxılmadan ayrı-ayrılıqda idarə oluna bilməz.

Yaxşı idarəetmə informasiya sistemləri, alternativ ssenarilərlə xalis maliyyə ehtiyaclarının təhlili, maliyyələşdirmə mənbələrinin diversifikasiyası və fəvqəladə planlaşdırma səmərəli likvidliyin idarəedilməsinin mühüm elementləridir.

Likvidliyin idarə edilməsi təbiəti etibarilə, daha çox mürəkkəbdir.

Pul və likvidlik aləmi bir zamanlar daha sadə bir yer idi. Kapitala çıxış hətta yüksək səviyyəli korporasiyalar üçün nadir hallarda çətin idi və bir çoxu maliyyə və nağd pul idarəçiliyinin çox hissəsini təmin edən bir bankla güclü, uzunmüddətli əlaqələrə malik idi.

Bütün bunlar 2008-2009-cu illərdə qlobal maliyyə böhranı ilə dəyişdi. Dünyadakı korporasiyalar birdən bankların ödəmə qabiliyyətindəki boşluqlar, bir bank təminatçısı dağıldığı təqdirdə biznesinə təsir göstərməsi və banklar tərəfindən bizneslərə borcların verilməsindəki hökmranlıqla qarşılaşdılar. Bu yeni çətinliklər korporativ xəzinə mənzərəsinin radikal bir şəkildə yenidən qurulmasına və korporasiyaların banklarla qarşılıqlı əlaqələrinə gətirib çıxardı.

Banklar, ümumiyyətlə, ən çox inkişaf etmiş ölkələrdə hökumətlərin banklar tərəfindən sığortalanması səbəbindən istədikləri qədər likvidliyi saxlaya bilirlər. Likvidliyin olmaması depozit dərəcələrini artırmaq və effektiv şəkildə depozit məhsullarının satışı yolu ilə aradan qaldırıla bilər.

1.2. Bank likvidliyinin növləri və xüsusiyyətləri

Bankın öhdəlikləri real və şərti olur.

Real öhdəliklər bankın balansında mövcud olan tələb olunan anadək depozitlər, təcili depozitlər, cəlb edilmiş banklararası resurslar, kreditörlərin vəsaitləri formasında əks edilir.

Şərti öhdəliklər balansarxası passivlərlə, yəni bank tərəfindən verilən zəmanətlər ilə təminatlar və s. və balansarxası aktiv əməliyyatlarla – istifadə olunmamış kredit xətləri və verilən akkreditivlərlə ifadə edilmişdir.

Öhdəliklərin icrasını təmin etmək üçün bank bir sıra likvid aktivlərdən istifadə edir:

- kassa ilə müxbir hesablarda pul qalıqları formasında ifadə edilmiş nağd pul;
- təcili şəkildə nağd pula dəyişdirilə bilən aktivlər;
- zərurət yarandıqda banklararası bazardan götürülə biləcək banklararası kreditlər;
- digər cəlb olunmuş vəsaitlər – depozit sertifikatları ilə bank veksellərinin buraxılışı.

Öhdəliklərin anında və itkisiz icra edilməsi bank likvidliyinin vacib əlamətləridir. Bank likvidliyinin müvafiq əlamətlərinə riayət edilməsi onun fəaliyyət keyfiyyətlərini ilə ətraf mühitin durumunu müəyyənləşdirən daxili və xarici faktorlarla əlaqədardır.

Daxili faktorlara bank aktivlərinin, cəlb edilən vəsaitlərin keyfiyyəti, aktiv ilə passivlərin müddətlər ilə əlaqədar birləşməsi, savadlı menecment, bankın nüfuzu aiddir.

Bank aktivlərinin keyfiyyəti üç xüsusiyyətə malikdir: likvidlik, risklilik, gəlirlilik.

Likvidlik dərəcəsinə əsasən, bankın aktivləri bir sıra qruplara bölünür.

I qrup birinci sinif likvid aktivlərdən ibarətdir: Bankın kassası ilə müxbir hesablarında yerləşən pul vəsaitləri və bankın portfelində yerləşən dövlət qiymətli kağızları.

Likvid aktivlərin bu qrupunun daha yüksək hissəsi depozitləri böyük və sabit olmayan və yaxud ssudaya olan tələbatın artacağı güman edilən banklar üçün zəruridir.

II qrupa isə hüquqi və fiziki şəxslərə rəsmiləşdirilən qısamüddətli ssudalar, banklararası kreditlər, eləcə də faktoring əməliyyatları ilə satış üçün nəzərdə tutulan korporativ qiymətli kağızlar aiddir. Bunların nağd pula çevrilməsi prosesi daha uzun müddət tələb edir.

Aktivlərin III qrupuna uzunmüddətli əmanətlər və bankın investisiyaları, eyni zamanda uzunmüddətli ssudalar, lizinq əməliyyatları ilə investisiya qiymətli kağızları aiddir.

Aktivlərin IV qrupuna isə vaxtı ötmüş ssudalar formasında likvid olmayan aktivlər, bir sıra qiymətli kağız növləri, bina ilə qurğular daxildir.

Aktivlər aşağı likvidli olduqca risklilikləri artır, yəni aktivlər pul vəsaitlərinə çevrilən an itkilərin potensial imkanı çoxalır.

Bankın likvidliyi həmçinin cəlb edilən vəsaitlərin keyfiyyəti ilə - öhdəliklərin likvidliyi ilə, xüsusən depozitlərin sabitliyi və xarici borclardan az asılılıqla müəyyən olunur.

Öhdəliklərin likvidliyi bank üçün cəlb olunan vəsaitlərin müəyyən səviyyədə saxlanması ilə ödənişin sürətini və təzələnmənin dərəcəsini xarakterizə edir, onların təcili strukturunu əks etdirir.

Bankın likvidliyinə məbləğlər və müddətlər üzrə aktiv və passivlərin birləşməsi ciddi təsir edir. Bank tərəfindən müştəri qarşısında öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi investisiya qoyulan pul vəsaitlərinin müddətlərinin əmanətçilərin təqdim etdikləri pul vəsaitləri ilə razılaşdırılmasını nəzərdə tutur. Əsasən cəlb olunan resurslarla işləyən bank tərəfindən bu qaydanın nəzərə alınmaması onun kreditorlar qarşısında öz öhdəliklərinin yerinə yetirə bilməməsinə gətirib çıxarır.

Bankın aktiv və passivlərinin, həmçinin onun şərti öhdəliklərinin nisbəti, konkret dövr ərzində bankın likvidlik mövqeyinin vəziyyətini müəyyən edir. Bankın likvid mövqeyinin sahib olduğu vəziyyətin onun likvidliyinə təsirinin qiymətləndirilməsi zamanı nəinki tarixlər üzrə aktivlər ilə passivlərin həcmində uyğunsuzluqları nəzərə almaq, həm də bu uyğunsuzluğun ümumi öhdəliklərə olan səviyyəsini, həmçinin bu uyğunsuzluqların dinamikasını nəzərə almaq lazımdır.

Bankın likvidliyinin daxili amillərinə menecment, yəni bütövlükdə bankın fəaliyyətinin və xüsusilə də likvidliyinin idarə edilməsi sistemi aiddir.

Bankı idarəetmənin keyfiyyəti bank siyasətinin məzmunu; cari və strateji məsələləri həll etməyə imkan verən səmərəli təşkilati strukturu; bankın aktiv və passivlərinin idarəetmə mexanizmi; prosedurların dəqiqliyi, o cümlədən məsul qərarların qəbul edilməsi ilə müəyyən edilir.

Bankın likvidliyini imic kimi amil də şərtləndirir. Təbii olaraq, müsbət imic mühüm rol oynayır.

Bankın müsbət imici ona resursların cəlb edilməsində başqa banklar qarşısında üstünlük verir, depozit bazanın sabitliyini və xarici tərəfdaşlarla əlaqələrin inkişafını təmin edir.

Bankın likvidliyinin xarici amillərinə ölkədə siyasi və iqtisadi vəziyyət, qiymətli kağızlar bazarının və banklararası bazarın inkişafı, Mərkəzi Bank tərəfindən ölkənin kommersiya banklarının yenidən maliyyələşdirilməsi sistemi, onun nəzarət funksiyalarının səmərəliliyi aiddir (<https://banker.az/kommersiya-bankinin-likvidliyi/>, 2013).

Ümumiyyətlə, nəzər yetirəndə bank sistemində likvidliyin əsas yer tutan terminlərdən biri olduğu ortaya çıxır. Müvafiq məsələnin geniş formada araşdırılmasına ehtiyac var. Likvidlik bir neçə mənada başa düşülə bilər. İstənilən fəaliyyət növü ilə məşğul olan şirkətlərin, müəssisələrin, təşkilatların və idarələrin də maliyyə vəziyyəti ilə əlaqədar likvidlik terminini izah etmək olar. Lakin, müvafiq dissertasiya işində bank sektorundakı likvidliyin öyrənilməsi prioritet hədəf olaraq müəyyənləşdirilmişdir. Müvafiq terminin banklarda nə dərəcədə əhəmiyyətə malik olması, onun bankların fəaliyyətlərinin davamlı və fasiləsiz şəkildə həyata keçirmələrindəki rolunun anlaşılməsi hamı üçün maraqlı ola bilər.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN BANK LİKVIDLİYİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

2.1. Azərbaycan bank likvidliyinin tənzimlənməsi qanunvericiliyi

Azərbaycanda bank likvidliyi müvafiq sektorun dövlət tənzimlənməsi üzrə əsas sənəd rolunu oynayan AR Qanunu ilə, dövlətin pul-kredit siyasətini həyata keçirən Mərkəzi Bankın qəbul etdiyi bankların likvidliyinin idarə edilməsi üzrə təsdiq olunmuş Qaydalar kimi normativ-hüquqi sənədlərlə tənzimlənir.

Müasir Azərbaycan praktikasında likvidliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə iki qiymətləndirmə metodundan istifadə edilir: Əmsallar və nağd pul axını əsasında. Əmsallar metodunun əsasını təşkil edən Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən müəyyən olunmuş likvidliyin qiymətləndirmə göstəriciləridir. İndiki dövrdə bu göstəricilərin sayı üçdür:

- Bankın ani likvidliyi normativi. Müvafiq normativ bir əməliyyat günü ərzində bankın itki riskini tənzimləyir. Son qiyməti ya 15%-ə bərabər, ya da ondan yuxarı ola bilər;
- Bankın cari likvidliyi normativi. Bu, normativin hesablanması tarixinə yaxın 30 təqvim günü ərzində bankın itki riskini nizamlayır. Son qiyməti ya 50%-ə bərabər, ya da ondan yuxarı ola bilər;
- Bankın uzunmüddətli likvidliyi normativi. Bu isə vəsaitlərin uzunmüddətli aktivlər üzrə yerləşdirilməsi nəticəsində bankın likvidliyinin itirilməsi riskini nizamlayır. Son qiyməti ya 120%-ə bərabər, ya da ondan aşağı ola bilər.

Bankların likvidliyinin iqtisadi normativlər üzrə dövlət tənzimlənməsi ilə yanaşı, həmçinin Azərbaycanda hesablanan likvid mövqenin likvidliyinin qiymətləndirilməsi ümumi və valyuta kəsiyi şəklində də inkişaf edir. Bu metodun həyata keçirilməsi zamanı likvidlik axın kimi (əmsallar metodunda – ehtiyat) qəbul olunur.

Bankın likvidlik mövqeyi onun konkret dövrdə pul vəsaitləri ilə öhdəliklərinin nisbətini tərənnüm edir. Əgər müvafiq müddət ərzində müştərilərə yönələn

tələblər, yəni aktivlər öhdəliklərdən çox olarsa, müvafiq hal likvidliyin artığı mənasına gələcək və bunlar da öz növbəsində pul vəsaitlərinin axıb getməsi kimi nəzərdə tutulur. Bu, tələbləri (daxilolmaları) üstələdiyindən likvidliyin çatışmazlığını göstərir.

Likvidlik vəziyyəti cari və növbəti zamanlar üçün, yəni perspektiv müddət üçün qiymətləndirilir.

“Banklar haqqında” AR Qanununun prudensial normativ və tələbləri ilə bağlı bəhs olunan 34-cü maddəsinin ikinci bəndində göstərilmişdir ki, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının kommersiya banklarının, eləcə də xarici bankların ölkə ərazisində fəaliyyətdə olan filiallarının maliyyə sabitliyinin təminatı məqsədilə müəyyən etdiyi müvafiq əsaslardan biri likvidlik göstəriciləridir. Qanunun banka məxsus lisenziyanın və yaxud icazənin bankın öz müraciətinə əsasən, ləğvindən danışılan 17-ci maddəsinin üçüncü bəndində isə göstərilib ki, müvafiq icraatın baş verməsi üçün bankın ləğvetmə planının, ödəniş qabiliyyətinin, həmçinin lisenziya ləğv olunduqdan sonra mövcud öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün yetərli sayda likvid vəsaiti olması hallarında müvafiq orqan müraciətə dair qərar qəbul edir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, ləğvetmə prosesinə start verilməsi müvafiq komponentlər olmadan qeyri-mümkündür. Əgər müvafiq hal tənzimlənməzsə, ləğv üçün müraciət edən bankların müştərilərinin maliyyə itkiləri baş verər və istehlakçı hüquqları pozular. Bankların etibarlı fəaliyyətinə dair tələblərin müəyyən olunduğu maddənin ikinci bəndində bankların ümumi kapitalını və likvid resurslarını müntəzəm olaraq müəyyən olunmuş səviyyədə saxlaması, öz öhdəliklərini həyata keçirmək və zərər etməmək məqsədilə aktivlərin dəyərdən düşməsi əleyhinə zəruri tədbirlər görməsi, mühasibatlığa dair sənədlərini və başqa zəruri sənədləri qanunvericiliyin müəyyən etdiyi səviyyədə tərtib etməsi, bankın fəaliyyətinə nəzarət mexanizmlərini formalaşdırması və onları tətbiq etməsi, zərərin yaranması riskini maksimal formada azaltmaq məqsədilə aktivlərin diversifikasiyasını, yəni bölüşdürülməsini təmin etməsi tələb olunur. Sadalanan məsələlər bankların güvənverici əsaslarla fəaliyyətlərinə töhfə verir. Ödəmə qabiliyyətindən məhrum olmuş banka müvəqqəti inzibatçı

(əsasən, İdarə Heyətinin sədri) təyin edilməsindən bəhs edilən maddə üzrə birinci bəndin ikinci hissəsində könüllü restrukturizasiya halları istisna olmaqla, bankın hər hansı öhdəliklə bağlı ödənişlərin icra olunmasını təmin edə bilməməsi və yaxud icra müddəti qurtarmaqda olan öhdəliklərinin icrası məqsədilə kifayət edəcək miqdarda likvid vəsaitə sahib olmaması halı müvəqqəti inzibatçının təyin edilməsi ilə nəticələnməsi halı qeyd olunmuşdur. Müəyyən müddətə xidmət göstərən müvafiq səlahiyyətli şəxs çətin duruma düşmüş bankın daha optimal yollarla kritik vəziyyətdən çıxmasına yardımçı olur. Müvəqqəti inzibatçının bankın idarə olunması ilə əlaqədar səlahiyyətlərinin müəyyən edildiyi maddədə bankın maliyyə durumunun normallaşdırılması, itirilmiş kapitalının bərpa edilməsi və likvidliyinin təminatı kimi vəzifələrin həyata keçirilməsinə görə müvafiq vəzifəli şəxsə bir sıra səlahiyyətlər verilir ("Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2004).

Ölkədə bank likvidliyinin tənzimlənməsinin əsasını təşkil edən digər normativ-hüquqi sənəd bankların likvidliyinin idarə edilməsi üzrə təsdiq olunmuş Qaydalardır. 1.2. bəndinə əsasən, müvafiq sənəd Azərbaycan Respublikasında fəaliyyətdə olan kommersiya banklarının, həmçinin xarici bankların yerli filiallarının da likvidlik riski ilə likvidliyin idarə olunması ilə bağlı bankların daxili siyasət, qayda və prosedurları üzrə minimum tələbləri müəyyənləşdirir. Hər bir bank fəaliyyətinin özünəməxsusluğuna və əməliyyatlarının həcminə müvafiq olaraq likvidlik riskinin müəyyən olunması, qiymətləndirilməsi ilə idarə olunması siyasətini, müvafiq bank tərəfindən qəbul olunmuş qayda və prosedurları lazımi qaydada işləyib hazırlamalıdır. Bu səbəbdən bankların müvafiq məsələləri ciddi nəzərə alması məqsədəuyğundur. Siyasət, qayda və prosedurların ərsəyə gəlməsi zamanı likvidliyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən əməliyyat, kredit, bazar və başqa risklər də nəzərdə saxlanılmalıdır. Likvidliyin idarə olunması ilə bağlı bankın müəyyən etdiyi siyasət, daxili qayda və prosedurlar İdarə Heyəti tərəfindən müvafiq komitələrin iştirakı ilə hazır edilməli və Müşahidə Şurası təsdiq etməlidir. Bankın təsdiq olunmuş siyasət, qayda və prosedurları sənədləşdirilərək aidiyyəti struktur bölmələrin və əməkdaşlarının nəzərlərinə çatdırılmalıdır. Eləcə də, bunlar ildə ən azı bir dəfədən az olmamaq

şərtlə yenidən nəzərdən keçirilməlidir (“Bankların likvidliyinin idarə olunması haqqında” Qaydalar, 2009).

Qaydalarda likvidliklə likvidlik riski kimi ümumi anlayışların tərifləri verilib: Likvidlik – bankın balans və balansarxası öhdəliklərini qarşılamaq, cəlb edilmiş vəsait mənbələrində olmuş və yaxud gözlənilən dəyişiklikləri effektiv şəkildə tənzimləmək, həmçinin əlavə xərclər etmədən aktivlərin planlı şəkildə artımını maliyyələşdirmək qabiliyyətidir.

Likvidlik riski – planlı formada müəyyənləşdirilmiş və gözlənilməyən öhdəliklərin vaxtlı-vaxtında və effektiv formada qarşılana bilməməsi, əlavə likvid vəsaitin əldə olunması, həmçinin bankın aktivlərinin minimum zərərlə dərhal satılması ilə əlaqədar imkanların azalması riskidir.

Bunlardan savayı likvidliyin təhlil olunması məqsədilə ödəniş tarixlərinin bölgüsü və likvidlik “qəpi” anlayışları da vardır. Belə ki, birinci ödəniş müddəti eyni dövrə təsadüf edən aktiv və öhdəliklərin bölgüsü, sonuncu isə eyni ödəniş müddətinə düşən aktiv və öhdəliklərin fərqidir. “Qəp” anlayışı ingiliscədə “Gap” olan boşluq mənasını verir. Yəni, aktivlərin məbləği öhdəliklərin məbləği ilə müqayisədə çox və yaxud az olduqda müvafiq olaraq müsbət və yaxud mənfi likvidlik “qəpi” əmələ gəlir. Bu vəziyyət bankın balans hesabatında əks olunan göstəricilərə əsasən müəyyən etmək mümkündür. Effektiv likvidlik planlaşdırılmasının məqsədi bütün vaxtlarda müsbət likvidlik “qəp”ini artırmaqdır. Likvidlik “qəp”i öz təbiətinə görə çox dəyişkəndir. O, hər əməliyyat günü depozitlərə, xüsusilə cəlb olunmuş vəsaitlərin geri qay-tarılmasına görə dəyişikliklərə məruz qalır. Likvidlik “qəp”i mütəmadi olaraq bankın risk profilinə nəzər salmağı təmin edir. Özünəməxsus cəhətlərinə rəğmən qısamüddətli alət kimi likvidlik “qəp”i analizi ümumən analiz ssenariləri və stress-testlər üçün bazis rolunu oynayır. Likvidlik “qəp”i üzrə risk ödəmə və nağd pul axını uyğunsuzluqlarından istifadənin təsiri ilə yalnız aktiv və öhdəliklərin ödəmə tarixlərini deyil, eləcə də erkən kredit ödənişlərinin yoxlanılmasının aralıq pul axını mövqeyini nəzərə alaraq (məsələn, kredit xətlərinin gözlənilməz istifadəsi) təsirini göstərir. Banklar bunu necə edir? İlk mərhələdə əsas

vəzifə istifadə olunan vaxt intervalının uzunluğunu və sayını müəyyənləşdirməkdir. Növbəti mərhələdə isə həm normal, həm də stress vəziyyətlərini nəzərə alaraq aktiv və öhdəliklərin ödəmələrini müəyyən etməkdir. Sonuncu mərhələdə isə hər aktiv və öhdəliyi uyğun vaxt boşluğuna qoymaq lazımdır. Analizin məqsədi bankın gələcək strategiyasını faktiki və proqnozlaşdırılmış şərtlərə, eləcə də likvidlik “qəp”inin təbiətinə və ölçüsünə uyğunlaşdırmaqla disbalansları aradan qaldırmaqdır.

Sənəddə likvid aktiv və öhdəliklərin bölgüsü də verilmişdir. 3.1. bəndinə əsasən, aktivin likvidlik indikatoru, onun yüksək likvidli aktivə dönməsinə sərf olunan müddətə və bu vaxt yarana bilən zərərə görə müəyyən olunur.

Aktivlər yüksək, orta və aşağı likvidli olmaqla üç likvidlik kateqoriyası üzrə təsnifləşdirilir. Yüksək likvidliyə milli ilə sərbəst dönərlilik xüsusiyyətinə malik olan xarici valyutada (beynəlxalq aləmdə hamılıqla qəbul edilmiş valyuta) qəbul olan nağd vəsaitlər, milli hökumət və Mərkəzi Bankın buraxdığı qiymətli kağızlar, Mərkəzi Bank nəzdində Azərbaycan İpoteka və Kredit Zəmanəti Fondunun buraxdığı təmin olunmuş qiymətli kağızlar, Mərkəzi Bankda normadan artıq saxlanılan məcburi ehtiyatlar, Mərkəzi Bankda, eləcə də bütün yerli kommersion banklarında və yuxarı reytingli xarici banklarda mövcud olan müxbir hesablar, “overnayt” depozitləri aid olunur. Mərkəzi Bankda açılmış müxbir hesablar vasitəsilə banklar milli valyutada hesablaşmalar həyata keçirir. “Overnayt” depozitləri üzrə müəyyən olunmuş “overnayt” faizi ümumi olaraq bankların “overnayt” bazarında bir digər banka borc verməsi və ya ondan alması ilə istifadə etdiyi faiz dərəcəsidir. Bəzi ölkələrdə “overnayt” faizi pul-kredit siyasətinə təsir edən mərkəzi banklar tərəfindən müəyyənləşdirilir. Hətta əksər ölkələrdə mərkəzi bank “overnayt” borc bazarında iştirakçılardan biri olur və bəzi banklara borc verir və ya alır. “Overnayt” faizləri iqtisadiyyatda üstünlük təşkil edən likvidliyin bir meyarıdır. Orta likvidliyə banklararası bazarın malik olduğu qısamüddətli maliyyə alətləri, yerli, xarici banklarda və başqa maliyyə təşkilatlarında yerləşdirilmiş əmanətlər, bank metalları, yerli kommersion banklarının, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına üzv olan

ölkələrin hökumətlərinin və mərkəzi banklarının emissiya etdikləri qiymətli kağızlar, habelə investisiya reytingli və repo əməliyyatları əsasında alınmış qiymətli kağızlar, müddəti 30 günə qədər olan kreditlər aid olunur. Repo əməliyyatlarının mahiyyəti barədə onu demək lazımdır ki, banklar bu əməliyyatlar vasitəsilə öz qısamüddətli maliyyə ehtiyaclarını təmin edə bilirlər. Müvafiq əməliyyatlar Mərkəzi Bank tərəfindən müvəkkil banka qiymətli kağızların satışı, bundan əlavə müvəkkil bank tərəfindən qiymətli kağızların Mərkəzi Banka satışını xüsusilə də Mərkəzi Bankın həmin qiymətli kağızları müvəkkil bankdan geri satın almaq öhdəliyini yaranan maliyyə əməliyyatlarıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, repo əməliyyatları üzrə müddət və faiz dərəcəsi Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyənləşdirilir. Aşağı likvidliyə isə qısa müddət ərzində minimum zərər ilə yüksək likvidliyə çata bilməyən aktivlər aid edilir. Yəni, orta likvidli aktivlərə aidiyyəti olan kreditlərdən savayı verilmiş başqa kreditlər, eləcə də yüksək və orta likvidliyə aid olunan qiymətli kağızlardan başqa digər qiymətli kağızlar, digər hüquqi şəxslərdə iştirak payı, əsas vəsaitlər və s. aid edilir.

Qaydaların 3.2. bəndinə əsasən, öhdəliklərin likvidlik göstəricisi onların icra olunma ehtimalına, eləcə də öhdəliklərin sahibi olan şəxsin banka təqdim edilmiş vəsaitləri tələb etmək hüququna görə müəyyən olunur. Banklar tərəfindən cəlb olunmuş vəsaitlərin geri tələb edilməsi ehtimalı və hüququ nə qədər yuxarı olarsa, öhdəliklərin likvidlik indikatoru da bir o qədər yuxarı olur.

Öhdəliklər aktivlərdə olduğu kimi yüksək, orta və aşağı likvidli olmaqla üç likvidlik kateqoriyası üzrə təsnifləşdirilir. Yüksək likvidliyə (cari) bankların müxbir hesabları ilə “overnayt” depozitləri də aid edilməklə bütün cari hesablar; tələbli depozitlər, ödəniş tarixi 30 gün və ona qədər olan müddətli öhdəliklər (həmçinin, kommersiya bankının emissiya etdiyi qiymətli kağızlar), icra olunma müddəti qurtarmış öhdəliklər, müqaviləyə görə vəsaitlərin istifadəsinə başlanılması tarixi üzrə məhdudiyyət qoyulmayan və geri çağırılması mümkün olmayan açılmış kredit xətləri aid olunur.

Onu da əlavə etmək lazımdır ki, Mərkəzi Bankdan cəlb olunmuş borc vəsaitləri yüksək likvidliyə (cari) malik deyillər.

Müddəti bitmiş öhdəliyin icra edilməsi bankdan tələb olunmadıqda və tərəflər arasında razılaşdırılmış müqavilə şərtlərinə görə eyni tarixə uzadılmış hesab olunduqda, müvafiq öhdəlik də yüksək likvidli (cari) hesab edilmir.

Orta likvidliyə müddəti 1 aydan 1 ilədək, yəni bir ilədək olan müddətli öhdəliklər (həmçinin, bankın emissiya etdiyi qiymətli kağızlar), ödəniş tarixi bir ildən artıq olan, müqaviləyə əsasən borcverənə müvafiq öhdəliyi vaxtından öncə tələb edilməsi hüququnu verən borc öhdəlikləri aid olunur.

Aşağı likvidliyə isə müddəti 365 gündən, yəni bir ildən artıq olan öhdəliklər aid edilir.

Bank likvidliyini tənzimləyən normativ-hüquqi sənədin 4-cü bölməsində likvidlik riski ilə likvidliyin idarə edilməsi üzrə bankdaxili siyasət və qaydalara toxunulmuşdur. Bankların ümumi strategiyaları əsas götürülməklə likvidliyin idarə edilməsi siyasətində bankın sahib olduğu aktiv və öhdəliklərinin tərkibi, müddəti və onların idarə edilməsi metodları, maliyyələşdirmə mənbələrinin fərqli olması və sabitliyi, müxtəlif valyutalar üzrə likvidliyin idarə edilməsinə yanaşma, bank məhsullarının çeşidi, həmçinin aktivlərin realizasiyasına dair ehtimallar və b. əks olunmalıdır. Eyni zamanda likvidliyin idarə olunması siyasəti ilə bağlı kommersiya bankının filial və törəmə strukturlarına rəhbərlik tərəfindən müəyyən olunmuş limitlər çərçivəsində müvafiq siyasətin həyata keçirilməsi hüququ təmin edilə bilər. Hər bir bankda baş verən əməliyyatların xüsusiyyəti və çətinliyi nəzərə alınmaqla likvidliyin idarə edilməsi siyasəti ilə bağlı bank daxilində qaydalar hazır edilməlidir. Həmin qaydalar bankın likvidlik riski meydana gətirən fəaliyyətini və likvidliyin menecmenti prosesini hərtərəfli tənzimləməli və likvidlik siyasətinin yerinə yetirilməsi zamanı əsas götürülməlidir. Bankların daxili qaydalarında likvidliyin idarə edilməsi ilə əlaqədar bankın konsolidasiya olunmuş likvidlik mövqeyinə mərkəzləşdirilmiş qaydada nəzarəti təmin edən struktur bölmənin və ya məsul şəxsin müəyyən edilməsi, onun səlahiyyətlərinin və təbəçiliyinin, habelə hesabatların

təqdim edilməsi prosedurlarının və digər struktur bölmələri ilə əlaqələrinin müəyyən olunması qeyd olunmuşdur.

Banklar tərəfindən onların fəaliyyətlərinin müxtəlif sahələrinin idarə olunması və nəzarəti ilə bağlı olaraq ən azı bir neçə aspektlər üzərindən likvidliyin idarə edilməsi prosesi formalaşdırılmalıdır.

Aktivlərin idarə edilməsi üzrə müxbir hesablardakı qalıq məbləğlərin, kreditləşmə həcminə, kredit portfelinin üzrə keyfiyyətə, kreditlər üzrə faiz dərəcəsinə, bankın qiymətli kağızlar portfelinə, repo əməliyyatları əsasında alınmış qiymətli kağızlara, təminat formasında istifadə edilə bilən aktivlərə, həmçinin likvidliyin münasib həddə saxlanması üçün satışı verən əsas və digər qeyri-likvid vəsaitlərə monitorinqin aparılması ümdə olan məsələlərdir.

Öhdəliklərin idarə edilməsi üzrə isə son illərdə baş verən tendensiyalar, mövsümi faktorlar, faiz dərəcəsinin dəyişdirilməsinə göstərilən həssaslıq və digər makroiqtisadi təsirlər nəzərdə saxlanılmaqla, bank tərəfindən cəlb olunmuş vəsaitlərin həcminə; depozitlərin həcminə (eləcə də, bankların və başqa hüquqi şəxslərin depozitlərinə, “overnayt” əməliyyatlarına); depozit ilə başqa öhdəliklər üzrə ödəniş müddətlərinə; öhdəliyin növü, öhdəlik üzrə borcverən və onun mövcu olduğu ərazi nəzərə alınmaqla öhdəliyin mənbələri üzrə cəmləşməyə; balansarxası öhdəliklərin, o cümlədən bankın əsas öhdəliklərinin kreditörləri ilə bağlı müntəzəm monitorinqin həyata keçirilməsi və onlarla əlaqələrə əhəmiyyət verilməsi üzrə meyarlar prioritet hesab olunmalıdır.

Bankın fəaliyyətinin özünəməxsus cəhətləri, aktiv və öhdəliklərinin quruluşu və tərkibi, onların dinamikasında baş verən tarixi tendensiyalar, həmçinin mövsümi və başqa faktorlar nəzərə alınmaqla likvidlik “qəp”lərinin daxili təhlili ay ərzində minimum bir dəfə şərti əsas götürülərək müxtəlif formalarda aparılmalıdır.

“Qəp” təhlili üçün istifadə olunan ödəniş tarixləri ən azı ani, həftəlik, bir ayadək və bir aydan bir ilədək aylıq dövrləri, eləcə də illik olaraq bir ildən beş ilədək və ondan artıq olan dövrləri əhatə etməlidir. Qeyd edilmiş ödəniş müddətlərinin

bölgüsü zərurət yarandığı hallarda banklar daha qısa müddətlərlə müəyyən edə bilərlər.

Aktiv və öhdəliklərin ödəniş tarixləri üzrə diversifikasiyası müvafiq müqavilələrdə nəzərdə tutulan müddətlərə, aktivlərin satışı imkanları ilə bağlı mühafizəkar baxışa, cəlb edilmiş vəsaitlərin həcmnin dinamikası üzrə ehtimallara əsaslanmalıdır. “Qəp” təhlili aparılan zaman aktiv və öhdəliklərin faizlər istisna olmaqla, yalnız əsas məbləği nəzərə alınmalıdır.

Bank məxsus milli və xarici valyutada yerləşdirilmiş nağd vəsaitləri tam məbləğ üzrə “ani” ödəniş müddətinə aid olunmalıdır. Mərkəzi Banka və digər banklara aid olan müxbir hesablar, banklarda yerləşdirilmiş “overnayt” depozitləri olan aktivlər və həmçinin, bankda digər banklara məxsus müxbir hesablar, hüquqi və fiziki şəxslərin yerləşdirdiyi tələbli depozitlər, “overnayt” depozitləri kimi öhdəliklər tam məbləğilə “ani” ödəniş tarixinə aid oluna bilər. Eləcə də, aktiv və öhdəliklərin hər növü üzrə bankın müəyyənləşdirdiyi meyarlara əsasən hesablanmış miqdarda bir sıra ödəniş müddətləri arasında bölüşdürülə bilər. Müvafiq meyarlar keçmiş dövrlər üzrə statistik məlumatlara və tarixi meyllərin təhlili əsasında olmalıdır.

Əsas vəsaitlər, qeyri-maddi aktivlər, vaxtı keçmiş kreditlər, digər hüquqi şəxslərə yönəldilmiş investisiyalar, müddətsiz aktivlər və bank kapitalının tərkib hissələri “qəp” analizində sonuncu, yəni ən uzunmüddətli ödəniş tarixinə aid olunmalıdır.

Banklar xarici valyutada olan likvidlik mövqeyi üzrə nəzarəti təmin etmək məqsədilə bununla bağlı ayrıca “qəp” analizi aparmalı, ödəniş tarixlərinin bölgüsü cədvəlinə manat ekvivalenti ilə əks etdirməli, xüsusən xarici valyuta ilə bağlı ümumi tələbatın qiymətləndirilməsini həyata keçirməlidirlər.

Müvafiq “qəp” təhlilinin nəticələrini əsas götürməklə kommersiya bankı xarici bazarlardan borc vəsaitlərinə çatma imkanının hansı səviyyədə olması, yerli bazarda həmin valyutanın mənbəsinin mövcudluğu, bir valyutanın digər valyutaya konvertasiya edilməsi imkanları, məzənnənin dəyişməsi və bununla əlaqədar

aktivlərin qiymətində cərəyan edən mənfi meyllər üzrə daimi monitorinqin həyata keçirilməsini təmin etməlidir.

“Qəp” təhlili aparılan zaman individual və kumulyativ mənfi likvidlik qəpləri analiz olunaraq bank tərəfindən müvafiq Qaydaların tələblərinə görə müəyyən olunmuş limitlərlə müqayisə olunmalıdır. Kumulyativ likvidlik “qəp”i dövr ərzində mənfi qəpə görə tələblər və müsbət qəplə bağlı likvidlik artığı üzrə informasiyaları təmin edir.

“Qəp” təhlilinin nəticələri tələb olunan səviyyədə sənədləşdirilərək rəhbərliyə təqdim olunmalıdır. Təhlilin nəticələrinə əsasən lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi üzrə qərarlar bankın səlahiyyətli şəxsi və ya bölməsi tərəfindən hazırlanaraq təsdiq olunması üçün bankın İdarə Heyətinə təqdim olunmalıdır.

Qaydalarda ani likvidliklə bağlı normativ (əmsal) barəsində bildirilir ki, hər bir bank yüksək likvidliyə sahib aktivlərin malik olduğu orta gündəlik qiymətinin yüksək likvidliyə (cari) malik olan öhdəliklərin orta gündəlik məbləğinə nisbəti əmsalını ən azı 30% səviyyəsində saxlamalıdır. Bu əmsal bir ticarət günü ərzində cari öhdəlikləri əhatə etmək üçün tələb olunan yüksəl likvidli aktivlərin minimum miqdarını təsvir edir. Ukrayna təcrübəsində Azərbaycanla müqayisədə müvafiq əmsalın minimum dəyərinin ən azı 20% həcmində olması müəyyənləşdirilmişdir.

Cari öhdəliklər kimi bölüşdürülmüş ödəniş müddəti 8 gündən 1 aya qədər olan öhdəliklər, eləcə də, bankın emissiya etdiyi qiymətli kağızlar onun ani likvidlik əmsalının hesablanması üzrə nəzərə alınmır.

Bankın kreditor və depozitorları (Mərkəzi Bank və başqa banklar qarşısında olan bütün borclar daxil olmaqla) qarşısında vaxtı ötmüş öhdəlikləri mövcud olduğu hallarda, ani likvidlik normativinə əməl etməsindən asılı olmayaraq, ani likvidlik üzrə normativ pozulmuş hesab olunur.

Bankın daxili qaydalarında bankın həcmində (aktivlər, kapital, müştəri bazası, əməliyyatları üzrə müəyyənləşir), xüsusiyyətlərinə və maliyyə durumuna uyğun münasib likvidliyin təmin edilməsi üçün bir sıra limitlər müəyyən olunmalıdır.

Belə ki, ən azı həftəlik, aylıq, bir ilə qədər və bir ildən artıq ödəniş tarixləri üzrə kumulyativ mənfi likvidlik “qəp”inin ümumi aktivlərə nisbəti ilə bağlı limit; öhdəliklər ilə əlaqədar bir kreditorun və ya bir-biri ilə əlaqədə olan kreditorlar qrupunun, o cümlədən fiziki və hüquqi şəxslər, banklar, beynəlxalq və digər maliyyə təşkilatları üzərinə düşən bank öhdəliklərinin maksimum məbləği və yaxud ümumi öhdəliklərə nisbətinin maksimum həddi və banka məxsus ödəniş müddəti bir ildən yuxarı olan bütün öhdəlikləri üzrə sırf əsas borc üzrə illik ödənişlərin müvafiq öhdəliklərin ümumi məbləğinə nisbətinin maksimum həddi kimi limitlər müəyyən edilmişdir.

Bankdaxili qaydalarda limitlərə əməl olunmasına nəzarət prosedurları, həmçinin aşkar edilmiş uyğunsuzluqların ləğv edilməsi ilə bağlı prosedurlar, həmçinin müəyyən edilmiş limitlərin faktiki likvidlik göstəriciləri ilə müqayisə olunmasının dövriliyi öz əksini tapmalıdır. Cari və proqnoz edilmiş likvidlik mövqeyinin adekvatlığının təmin olunması üçün bankdaxili qaydalarla müəyyən olunmuş limitlərə yenidən baxılması mütəmadi olaraq baş verməlidir.

Limitlərin pozulması halları səbəblər göstərilmək şərtilə sənədləşdirilərək bank rəhbərliyinə təqdim olunmalıdır. Daxili qaydalarda limitlərin pozulması həddindən asılı olaraq likvidliyin idarə edilməsi prosedurlarının dəyişdirilməsi ilə bağlı görülməli tədbirlər müəyyən olunmalıdır.

Likvidlik mövqeyi ilə likvid vəsaitlərə tələbatın likvidlik riski üzrə profilindən asılı olaraq qiymətləndirilməsi, ətraflı təhlili, habelə təhlil nəticələrinin rəhbərliyə təqdim olunması üzrə banklar tərəfindən prosedurlar müəyyən olunmalıdır. Bank likvidlik təhlili üçün Qaydalarda müəyyən olunmuş normativ və limitlərdən savayı bir neçə likvidlik əmsalından istifadə oluna bilər:

- Aktivlərin yüksək likvidli hissəsinin məcmu aktivlərin məbləğinə olan nisbəti.
- Cari aktivlərin cari öhdəliklərə olan nisbəti (cari likvidlik əmsalı). Cari aktivlərə həmçinin, ödəniş müddəti 1 ay, və ya bunadək olan aktivlər daxildir. Bu əmsal bir təqvim ayı ərzində

öhdəliklərin cari həcmi təmin etmək üçün bank aktivlərinin minimum tələb olunan miqdarını təsvir edir.

Əmsalların azalma meylləri yüksək keyfiyyətə malik aktivlərin azalmasını və ya bankın adətən qısa müddət üçün cəlb olunmuş dəyişkən vəsait mənbələrinə etibar etməsini göstərir. Bu azalma yalnız likvidlik vəziyyətinin pisləşməsi tendensiyasını deyil, eləcə də maliyyələşdirmə strategiyasında olmuş məqbul hesab olunan dəyişiklikləri də göstərə bilər. Buradan belə bir nəticə hasil olur ki, ilk baxışdan müvafiq meyllər mənfi təəssürat yaratsa da, əksinə bunlar müsbət mahiyyət kəsb edə bilər.

- Cari öhdəliklərin aktivlərin məcmu məbləğinə olan nisbəti. Əmsal aktivlərin qısamüddətli öhdəliklər vasitəsilə maliyyələşdirilməsi səviyyəsini ölçür. Rəqəmin yüksək olması bankın sabit olmayan maliyyələşmə mənbələrindən xeyli dərəcədə asılı olmasını göstərir. Bu əmsal cari öhdəliklər hesabına maliyyələşdirilən ümumi aktivlərin faizini əks etdirir. Cari öhdəliklərin səviyyəsində baş verən hər hansı dəyişiklik əmsalı həm artırır, həm də azalda bilər. Əgər artım baş verərsə, faydalılıq artacaq. Artım səbəbi faktiki olaraq aldadıcıdır, ona görə ki, qısamüddətli maliyyə mənbəyi olan cari öhdəliklər uzunmüddətli maliyyə mənbələri azaldıqca artacaq. Qısamüddətli maliyyə mənbələri uzunmüddətlilərə nisbətən daha az bahalıdır, beləliklə bu qısamüddətli maliyyə mənbələrini uzunmüddətli mənbələrlə əvəzləmək anlamına gəlir. Nəticədə xərclərdə azalma və gəlirlilik səviyyəsində müvafiq artım baş verəcəkdir. Bu artım eyni zamanda riski də artıracaq. Əmsalda baş verən azalma isə gəlirlilik səviyyəsini aşağı saldığı kimi riskə də eyni təsiri göstərir, lakin xərclər artır.
- Cari öhdəliklərin məcmu öhdəliklərin məbləğinə olan nisbəti. Əmsal ilk problemlər yarandığı zaman bankı tərk etməsi ehtimal olunan vəsaitlərin qiymətini müəyyən edir. Əgər bankda böyük

məbləgli cari öhdəliklər mövcuddursa, bank çox ciddi şəkildə fəvqəladə likvidlik planı hazırlamalıdır.

- Kreditlərin depozitlərə olan nisbəti. Əmsalda kreditlərə banklararası kreditlərdən başqa şərtilə başqa müştərilərə verilmiş xalis kreditlər, yəni zərərin ödənilməsi üçün yaradılmış məqsədli ehtiyatlar çıxılmaqla, depozitlərə isə bankların depozitləri aid olmaqla bankda olan müştərilərin depozitləri daxildir. Bu əmsal bank hesabına kredit portfelinin maliyyələşdirilməsi üzrə səviyyənin qiymətini ölçür. Əmsalın artması bankın daha çox sabit olmayan maliyyələşmə mənbələrinə üstünlük verdiyini göstərir (Məsələn, qısamüddətli borclar).
- Girov qoyulmuş qiymətli kağızların ümumi qiymətli kağızlara olan nisbəti. Əmsal likvidliyə olan tələbatı qarşılamaq məqsədilə istifadə edilə bilməyən, yəni girov qoyulmuş qiymətli kağızların faiz ilə ifadəsini göstərir.
- Yerli maliyyə bazarlarından cəlb olunmuş vəsaitlərin cəminin xarici bazarlar vasitəsilə cəlb olunan vəsaitlərin cəminə olan nisbəti. Əmsal bank tərəfindən yerli və xarici bazarlar ilə cəlb olunmuş vəsaitlərin cəmləşməsinin tənzimlənməsi məqsədilə nəzərdə tutulur.
- Tələbli depozitlərin və banklara məxsus müxbir hesabların sabit qalıqlarının cəminin ümumi öhdəliklərin məbləğinə nisbəti. Əmsal tələbli depozitlərlə müxbir hesabların sabit qalıq məbləğlərinin öhdəliklərdə tutduğu payı müəyyən edir. Sabit qalıq deyiləndə bir il müddətində hesabda sabit qalan və hesabdan götürülməyən məbləğ başa düşülür.

Bank erkən xəbərdarlıq sistemi ilə prosedurlara malik olmalıdır. Belə ki, mümkün kritik vəziyyətləri təhlil etmək, likvidlik mövqeyinin mənfiyə doğru yönəlməsi riskinin çoxalmasını və əlavə maliyyələşdirmə üçün tələbatın yaranmasını müəyyən etmək və izləmək mühümdür.

Likvidlik mövqeyinin effektiv proqnozlaşdırılması məqsədilə ayda minimum bir dəfə olmaq şərtilə likvidlik vəziyyətinin stress-testi həyata keçirilməlidir.

Stress-testin ssenarisinin hazırlanmasında bank fəaliyyətinin xarakteristikalarına (bank əməliyyatları ilə məhsulların növünə, cəlb olunmuş vəsaitlərin mənbələrinə) aid edilən, bazarda cari və proqnozlaşdırılan durumla bağlı fərziyyələr, həmçinin reyting agentliklərinin irəli sürmüş olduğu reytinglərin təsiri kimi meyarlar nəzərə alınmalıdır.

Stress-testin aparılması zamanı müqavilə üzrə müəyyən olunan aktiv və öhdəliklərin məbləğlərinin həmişə onların likvid dəyərini real göstərmədiyi nəzərdə saxlanılmalıdır.

Banka məxsus xaricdə fəaliyyət göstərən filial, törəmə struktur və bankların likvidliyi üzrə stress-test əvvəlcədən müəyyən olunmuş qaydada ayrıca şəkildə həyata keçirilə bilər. Belə olan halda bankın baş ofisinə stress-testin nəticələri təqdim edilməlidir.

Bank likvidlik vəziyyəti üzrə dəyişikliyin inkişafının “ən pis”, “ən yaxşı” və “ehtimal olunan” ssenarilərini tərtib etməli və müvafiq fərziyyələr daxil olmaq şərtilə hər bir ssenari üçün ayrı formada meyarlar müəyyən etməlidir.

Likvidliyin təmin edilməsi ilə bağlı fəvqəladə hallar planı tərtib olunmalıdır. Belə ki, bankın davamlı fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə bankda baş verən fəvqəladə hallarda likvid vəsaitlərin cəlbi və aktivlərin minimum zərərlə likvid vəsaitlərə çevrilməsi üzrə prosedurları əks etdirən plan olmalıdır.

Fəvqəladə plan bankda fəaliyyət göstərən bir sıra əlaqəli struktur bölmələrinin, xüsusilə Riskləri idarəetmə, Xəzinədarlıq, Aktiv və passivləri idarəetmə, İnformasiya texnologiyaları, ödəniş sistemləri ilə maliyyə xidmətinin iştirakı ilə hazırlanaraq Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq olunmalıdır. Planda fəvqəladə vəziyyətə reaksiya göstərmək üçün prosedurlar və müvafiq vəziyyətdə bankdaxilində dəqiq vəzifə ilə səlahiyyət bölgüsü təzahür etməlidir.

Mövcud şəraitə uyğun olaraq fəvqəladə plana rüb ərzində bir dəfədən az olmamaq şərtilə yenidən baxılmalı və təsdiq edilməlidir. Planın aktuallığının təsdiqlənməsi məqsədilə plan üzrə əks etdirilmiş fərziyyələr stress-testləşməlidir.

Banklar təminatların idarə edilməsi məsələsinə xüsusilə diqqətli yanaşmalıdırlar. Belə ki, balans və balansarxası əməliyyatlar ilə bağlı əlavə vəsaitlərin cəlb edilməsinə zərurət yarandığı zaman təminat qismində istifadə edilən aktivlərin müntəzəm monitorinqi həyata keçirilməlidir. Bank müvafiq aktivlərin dərhal, eləcə də mümkün olan qədər az zərərlə istifadə edilməsinə hüquqi, normativ və ya daxili məhdudiyyətlərin olmamasını təmin etməlidir.

Filialların likvidliyi üzrə məsələdə isə bank filialı tərəfindən aparılan əməliyyatların həcmi ilə məbləği nəzərə alınmaqla daxili qaydalarda filiallar üzrə likvidliyə qarşı tələblər, həmçinin onların likvid vəsaitlərinin idarə edilməsi ilə bağlı prosedurlar və likvidlik mövqeləri üzrə hesabatlıq sistemi müəyyən olunmalıdır.

Qaydaların sonuncu bölməsində hesabatlıq sistemi ilə hesabatların təqdim olunması məsələsinə toxunulur.

Bankdaxili hesabatlıq sisteminə əsasən bank rəhbərliyi likvidliyin vəziyyəti haqqında mütəmadi, gözlənilməz hallar baş verən zaman isə dərhal məlumatlandırılmalıdır. Hesabatlıq sistemində likvidliyin idarə edilməsi prosesləri əhatə edilməlidir.

Gündəlik olaraq likvidlik riskinin ölçülüb izlənməsi və ona nəzarət edilməsi; likvidliyin təhlili məqsədilə ödəniş müddətlərinin təyin olunması və dəyişdirilməsi; müəyyən olunmuş prosedurlara və limitlərə riayət edilməsinin yoxlanılması; likvidlik göstəriciləri üzrə meyllərin izlənməsi; nəhayət normativ tələblər və daxili qaydalarla müəyyən olunmuş şəkildə fərqli hesabatların hazırlanması üzrə məsələlərin həyata keçirilməsi üçün banklarda müvafiq informasiya sistemi yaradılmalıdır. Bu sistem erkən xəbərdarlıq sistemi üzrə qeyd edilmiş meyarların dinamikasını izləməklə bərabər istənilən göstərici kritik həddə çatdığı an bank rəhbərliyini məlumatlandırmaq imkanında olmalı, hər valyuta növü üzrə, habelə banklardakı ümumi

valyutaların cəmi üzrə likvidlik mövqeyi üzrə hesablanmanın aparılmasına imkan yaratmalı və ərsəyə gələn hesabatlar daim Müşahidə Şurası, İdarə Heyəti və müvafiq əməkdaşların diqqətinə çatdırılmalıdır.

Likvidliyin idarə olunması proseslərinə müvafiq nəzarətin həyata keçirilməsi üçün banka məxsus daxili nəzarət sistemi likvidlik üzrə idarə olunma proseslərinə müvafiq nəzarətin aparılmasını təmin etməlidir. Burada əsas məqsəd likvidliyin idarə edilməsi sisteminin səmərəliliyinin mütəmadi olaraq müstəqil qiymətləndirilməsi və sistemə zəruri dəyişikliklərin edilməsi haqqında tələblərin irəli sürülməsidir. Həmin qiymətləndirmələrin nəticələri müvafiq qaydada sənədləşdirilərək bank rəhbərliyinə təqdim olunmalıdır.

Bankın likvidlik mövqeyi ilə bağlı məlumat, həmçinin ödəniş müddətlərinin bölgüsü ilə ani likvidlik üzrə 18 hesabat prudensial hesabatlıq sistemi üzrə nəzərdə tutulmuş forma və qayda ilə hazırlanmalı və müvafiq hesabatın tərkibində Mərkəzi Banka yönəldilməlidir.

Likvidlik riski ilə bağlı məlumatın istifadəçilərə təqdim olunması Mərkəzi Bankın müvafiq normativ-hüquqi sənədi ilə tənzimlənir. Bununla yanaşı bank öz daxili qaydalarında bankın sabitliyi haqqında əlavə məlumatların açıqlanması üzrə tələblər müəyyən oluna bilər.

2.2. Azərbaycan banklarında likvidlik tənzimlənməsinin real durumu

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bir sıra kommersiya banklarında, eləcə də xarici bankların yerli nümayəndəliklərində (filiallarında) likvidliyin tənzimlənməsi və likvidlik riski ilə bağlı çoxsaylı tədbirlər görülür. Bankların müvafiq mövzuda yanaşmaları fərqlidir.

2008-ci ildən bəri fəaliyyət göstərən “AFB Bank” ASC-də likvidliyin idarə edilməsi və likvidlik riski üzrə tədbirlər görülmüşdür. Belə ki, likvidliyin idarə edilməsində bankın balansının hər iki tərəfinin təhlil edilməsi nəticəsində likvidliyin planlaşdırılması üzrə səmərəlilik təmin olunur. Bank likvidliyin idarə olunması

məqsədilə zərurət yarandığı təqdirdə aktivlərin satışından savayı Mərkəzi Bankdan, kommersiya banklarından, həmçinin banklararası bazar ilə kreditlərin alınmasını, fiziki və hüquqi şəxslərə məxsus depozitlərin cəlb edilməsini təmin edir. Bankın öz likvidliyinin müəyyənləşdirilməsində və onun stabilliyində vacib amillər fiziki və hüquqi şəxslərə məxsus olan depozitlər (əmanətlər) və onların cari hesablarındakı sabit qalıqlardır. Bank əməliyyat apardığı hər valyutaya qarşı olan tələbatını ödəmək üçün mövcud bazarların imkanını öyrənir və xarici valyutanın ödəniş tarixləri arasında yer alan hər bir uyğunsuzluğu likvidliyin idarə olunması baxımından diqqətlə nəzərdən keçirib aradan götürür.

Likvidliyin planlaşdırılması ilə idarə edilməsinin təşkili bankın Aktiv və Passivlərin İdarə olunması Komitəsi (bundan sonra APIK) tərəfindən icra olunur. Bankın Mühasibat uçotu və hesabatlar departamenti likvid aktivlərə edilməli olan vəsaitlərin faizlərinə uyğun icmal balans və valyutalar (manat; avro; ABŞ dolları; rubl və s.) üzrə ayrı-ayrılıqda likvidlik əmsallarını hesablayaraq baxılması məqsədilə APIK-ə təqdim edir. Likvidliyin lazımi hallarda orta müddətli planlaşdırmasını həyata keçirmək məqsədilə Mühasibat uçotu və hesabatlar departamenti icmal balans ilə xarici valyutalar üzrə ödəniş tarixlərinin bölüşdürülməsi cədvəlini tərtib edir. Cədvəl aktiv ilə passivləri ödəniş müddətləri əsasında aidiyyəti kateqoriyalara ayırır, likvidlik artıqlığını və yaxud kəsirini göstərərək APIK-ə imkan yaradır ki, problem yaranana qədər tədbirlər görsün. Komitə təqdim olunan hesabat ilə təkliflər əsasında siyasət və limitlər haqqında qərar qəbul edir və müvafiq qərarlar bankın struktur bölmələrinin həyata keçirməli olduğu taktiki və strateji tapşırıqları əks etdirir. Likvidliyin idarə edilməsi məqsədilə hesabatların analizi əsasında likvidliyə dair həmin təkliflərə (depozitlərin cəlbi, vəsaitlərin mənbələri, cəlb edilən vəsaitlərin coğrafiyası və s.) müvafiq komitə tərəfindən baxılır.

“AFB Bank”ın cari likvidlik fəaliyyəti ilə vəsaitə olan tələbatını gələcəkdə yetərli səviyyədə təhlil etmək məqsədilə bankın aidiyyəti struktur bölmələri (filial, şöbə) Mühasibat uçotu və hesabatlar departamenti ilə Xəzinədarlıq şöbəsinə bir sıra mühüm məlumatları verməlidirlər.

Bankın cari likvid aktivlərinin minimal məbləği müəyyən olunarkən aşağıdakılar nəzərə alınır:

- Likvid aktivlərə tarixən yaranmış tələbat;
- gündəlik tələbat;
- cari tələbat;
- maliyyələşdirilmə strukturundakı dəyişikliklər;
- iqtisadi mühit.

APİK tərəfindən bankın likvidliyini gözləmək şərtilə aktiv əməliyyatların həyata keçirilməsində kapitalın adekvatlılıq normalarına riayət edilməsinə də nəzarət olunur (<https://afb.az/az/posts/8/4-Likvidlik-riski>).

2000-ci ildən etibarən ölkədə fəaliyyətə başlayan və Türkiyədə sayılıb-seçilən kredit təşkilatlarından biri olan “Yapı Kredi Bank” A.Ş.-nin yerli nümayəndəliyi “Yapı Kredi Bank Azərbaycan” QSC-də likvidliyin idarə olunmasının əsas prinsipləri ondan ibarətdir ki, burada bankın Xəzinədarlıq bölməsi bir sıra əsas vəzifələri həyata keçirir:

- Hər hansı gündəlik likvidlik uyğunsuzluğunun müəyyən edilməsi məqsədilə aktivlər və passivlər arasında gündəlik əlaqənin yaradılması;
- Qısa, orta və uzunmüddətli əqdlər vasitəsilə uyğunsuzluğun maliyyələşdirilməsinin həyata keçirilməsi;
- Pul strategiyası əqdləri vasitəsilə bir gün ərzində baş verən likvidlik uyğunsuzluqlarının idarə edilməsi.

Bankda likvidliyin idarə olunması strategiyası bir neçə komponentdən ibarətdir:

- Likvidlik riskinin idarə olunması və hesabatvermə prosesi
- Fəaliyyət planı
- Gözlənilməz əlavə hallar planı
- Maliyyələşdirmə planı
- Xəritəçəkmə metodikası

Likvidlik riskinin idarə olunması və hesabat vermə prosesi bəzi məsələlərin aydın şəkildə müəyyən edilməsini tələb edir:

- Rollar və məsuliyyətlər;
- Hesabat vermə təşəbbüsünün strukturu;
- Hədlərin və çıxmaqlı zonaların müəyyən edilməsi.

“Yapı Kredi Bank Azərbaycan”ın Xəzinədarlığı bankın ümumi likvidlik vəziyyətinə məsuliyyət daşıyır (<https://www.yapikredi.com.az/Files/likvidlik.pdf>). Bankda likvidliyin idarə edilməsi Xəzinədarlığın rəhbərinin məsuliyyətinə daxildir. Struktur likvidlik riski ilə bağlı hesabat verilməsi Yapı Kredi Bazar Risklərinin İdarə edilməsi Şöbəsi tərəfindən aparılır. Narahatlıq doğuran vəziyyətlər və müqavilə üzrə mövqelər aylıq bildirilir.

1994-cü ildən bəri fəaliyyət göstərən “Premium Bank” ASC (keçmiş “Bank Silk Way” ASC) likvidliyin idarə olunması barəsində əsasnamə qəbul etmişdir (<https://www.premiumbank.az/az/about-us/managing-liquidity/>). Bu əsasnamə ilə bir sıra məqamlar tənzimlənir:

Banka məxsus kollegial idarəetmə orqanları (APIK, İdarə Heyəti) tərəfindən bankda likvidlik risklərinin idarə edilməsi ilə bağlı müəyyən olunmuş qaydaların icrası üzrə nəzarət xəzinədarlıq tərəfindən həyata keçirilir.

Bankın struktur bölmələrinin rəhbərləri xəzinədarlığın rəhbərliyinə tabe olurlar və likvidlik risklərinin idarə edilməsi ilə əlaqədar bu əsasnamə və APIK tərəfindən qəbul olunmuş qərarlara müvafiq surətdə məsuliyyət daşıyırlar.

Bankın strukturuna daxil olan biznes bölmələrinin maliyyə vəsaitləri üzrə təmin olunması qaydası və müvafiq maliyyə vəsaitlərinin həcmi ayrı formalı sənədlər ilə müəyyən edilir.

1992-ci ildən fəaliyyətdə olan “Bank Respublika” ASC də likvidlik ilə bağlı siyasət yürüdür (<https://www.bankrespublika.az/content/az/56>). Bankda likvidlik risklərinin qiymətləndirilməsi məqsədilə bir sıra alətlərdən istifadə edilir: Gündəlik əsaslarla likvidliyin idarə olunması; ödəniş müddətlərinin bölgüsü üzrə təhlil – GAP

təhlil (ümumi və valyutalar üzrə); bankın maliyyələşmə mənbələri üzrə təmərküzləşmənin müəyyən olunması; stress-testlərin həyata keçirilməsi; likvidlik üzrə müəyyən olunmuş limitlərə gündəlik nəzarət; ani likvidlik əmsalı (requlyativ tələb var) ilə likvidliyin örtülmə əmsalının hesablanması (LCR). Bu əmsal ilə bağlı requlyativ tələb yoxdur.

Bankda likvidliyin təmin edilməsi ilə əlaqədar likvidlik risklərinin pozulması hallarının müəyyənləşdirilməsi və həmin hallarda likvidliyin idarə olunması çərçivəsində görülməli işləri əks etdirən likvidliyin təmin edilməsi üzrə Fövqəladə Hallar Planı işlənərək hazırlanmışdır. Bu plan bankın maliyyə dayanıqlığını təmin etmək məqsədilə həyata keçirilən tədbir vasitəsilə strategiyaları özündə toplayır. Müvafiq tədbirlər ibarətdir: Likvidliyin idarə olunması; kredit portfelinin optimal vəziyyətə gətirilməsi; depozit portfelinin geniş duruma çatdırılması və əlavə maliyyələşmə qaynaqlarına çıxış imkanı.

Xülasə, demək lazımdır ki, ölkədaxili fəaliyyət göstərən bütün milli kommersiya bankları və ölkədə fəaliyyət göstərən xarici bankların yerli nümayəndəlikləri (filialları) üçün likvidliyin idarə edilməsi və ona nəzarət prioritet hədəflərdən biridir. Çünki, bunsuz bankların fəaliyyətlərində problemlər yarana və davamlı inkişafı sual altında qala bilər.

Bankların likvidlik məsələsində həssas yanaşma göstərmələri arzuolunandır. Bu hal nə qədər banklar tərəfindən diqqət mərkəzində olsa, bir o qədər bank sektorunun dayanıqlı olması realdır. Nəticə olaraq, ölkə iqtisadiyyatının da sabitliyi təmin edilmiş olacaqdır.

III FƏSİL. BANK LİKVIDLİYİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ: BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ VƏ AZƏRBAYCANDA TƏKMİLLƏŞMƏ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Müxtəlif ölkələrlə Azərbaycanın bank sisteminin likvidlik durumunun qanunvericilik və korporativ səviyyədə müqayisəsi

Bu mövzu Azərbaycanla müqayisədə digər ölkələrin bank sistemlərinin likvidlik durumunun qanunvericiliklə hansı formada tənzimlənməsini və həmin ölkələrin banklarının fərdi yanaşmalarını öyrənmək cəhətdən əhəmiyyətlidir.

Banklarda likvidliyin tənzimlənməsi zərurəti bir sıra səbəblərdən dolayı yaranmışdır. Borcalanların və əmanətçilərinin hər ikisi tərəfindən likvidliyə qoyulan tələbi banklar özlərində nə qədər nağd vəsait və digər likvid aktivləri saxlamaqla bağlı qərar verdiklərində likvidliyə nail olmanın mənfəət və zərərli hesab olunan tərəflərini nəzərə alırlar. Halbuki, əmanətlərin sığortalanması bankın əmanətçilərinə ondan üz döndərməsi kimi təhlükəli ehtimalın olması ilə bağlı narahatlığını azaltmaqda yardımçı olur, müvafiq hal əmanətlərin geri götürülməsi riski ilə əlaqədar bankların likvidliyin aşağı səviyyəsini müəyyənləşdirməsinə yol açar.

Dünya ölkələrinin təcrübəsində likvidliyi aşağıdakı əsaslarla ölçürlər:

- ❖ balanslar üzrə hesablanan və onun likvidliyini göstərən maliyyə əmsalları;
- ❖ müvafiq dövrlərdə bankın balansında yer alan aktivlər və passivlər üzrə dövriyyələrin təhlili nəzərdə saxlanılmaqla, likvid vəsaitlərə tələbatın müəyyən olunması.

Əmsallar metodu balansın maddələri üzrə kəmiyyət nisbətlərinin qurulmasını ehtiva edir. Bəzi ölkələrdə müvafiq nisbətləri hökumət, başqalarında, məsələn ABŞ-da bankların özü tətbiq edir.

Bankların qazandığı praktika nəzərdə tutulmuş göstəricilərin daha tez-tez istifadə edilməsini şərtləndirmişdir.

Likvid aktivlər və depozitlərin nisbətini müəyyən edərkən iki indikatorendən istifadə edilir:

- ✓ $\frac{[\text{İlkin ehtiyatlar (Kassa + mərkəzi bankda mövcud olan müxbir hesab)}]}{\text{Depozitlər.}}$
- ✓ $\frac{[\text{İlkin ehtiyatlar + İkinci ehtiyatlar (dövlət qiymətli kağızları)}]}{\text{Depozitlər.}}$

Bu göstəricilər ilə likvid aktivlər və depozit formasında icra ediləcək öhdəliklər arasında birbaşa bağlantı yaranır. Birinci göstəricinin həddi bankın likvidliyinin təmin edilməsi məqsədilə 5-10%-dən az olmaması, ikincinin həddinin isə 15-25%-dən az olmaması qəbul olunmuşdur. Bütün banklar üçün icra olunması məcburiyyət daşıyan ikinci göstəricidən Yaponiyada da istifadə edilir ki, müvafiq ölkədə onun səviyyəsi 30%-dən aşağı olmamalıdır.

ABŞ-da likvidliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə verilən kreditlərin məbləğinin depozitlərə nisbəti, nəzərə alsaq ki, onun 1-dən artıq olması bankın likvidliyinin aşağı olması mənasına gəlir və bu göstəricidən savayı kreditlərin aktivlərin ümumi məbləğindəki payının (65-70% optimal hesab edilir) aktivlərin diversifikasiyalılığının ifadəsi kimi istifadə olunur.

Likvidliyin qiymətləndirilməsi üçün sadalananlardan başqa aktivin təcili nağd pula dönməsi qabiliyyətini göstərən indikator tətbiq edilir. Bu göstərici likvid aktivlərin bank aktivlərinin ümumi məbləğinə nisbəti kimi hesablanır. Likvid aktivlərə ancaq kassada vəsaitlərin qalığı, yolda, həmçinin valyuta hesablarında mövcud olan pul vəsaitləri, xüsusən mərkəzi bank və digər banklarda NOSTRO hesabları üzrə qalıqlar aid olunur. Bu göstərici yuxarı olduqca, likvidlik yüksək, gəlir isə aşağı olacaqdır. Likvidliyin idarə olunması sahəsində menecmentin prioritet hədəfi likvidlik ilə gəlirliliyin optimal nisbətidir.

Cəlb olunan resursların quruluşunun, depozit bazanın sabitliyinin təhlilinə böyük diqqət yetirilir. Sabitlik nöqtəyi-nəzərindən depozitlər əsas, yəni sabit və “uçan” olmaqla iki yerə bölünür. Əsas depozitlər banka təhkim olunmuş və həmçinin onu tərk etməyən depozitlərdir. Onlar nə qədər çox olsa, bankın likvidliyi də

bir o qədər yüksək olur. Əsas depozitlər tələb edilənə qədər qoyulan əmanətlər, təcili ilə əmanət hesabları arasında olması mümkündür. Depozitlərin sabit hissəsi tələb edilənə qədər qoyulan əmanətlərdən yüksək olur. Təcili ilə əmanət qoyuluşları üzrə tələb edilənə qədər olan əmanətlərdə olduğundan daha yuxarı faiz müəyyən edilir. Təcili ilə əmanət depozitləri üzrə ödəniş bir sıra banklarda müxtəlifdir, belə ki, onlar daha çox hərəkətdə olduğuna görə “uçan” adını almışlar.

Depozitlərin sabitliyini simvolizə edən göstərici əsas depozitlərin məbləğinin onların məcmu məbləğinə nisbəti əsasında hesablanır. Əgər əsas depozitlərin depozitlərin məcmu məbləğindəki payı 75%-dən aşağı deyilsə, onda bank likvid sayılır.

Depozit bazanın sabitliyini göstərən daha bir indikator təcili ilə əmanət depozitlərinin depozitlərin məcmu məbləğinə nisbətidir. Təcili ilə əmanət depozitləri bankın ehtiyatlarıdır və onlar öz növbəsində faiz dərəcəsinin dəyişməsinə daha həssas olurlar. Onların payının artması “uçan” depozitlərin həcmi artırıldığına görə bankın likvidliyi aşağı düşür.

Zərurət yarandığı təqdirdə banklararası bazar ilə mərkəzi bankdan daha az ödənişlə tez bir müddətdə resurs cəlb etmək və həmçinin likvid vəsaitlərin müvəqqəti çatışmazlığını yox etmək imkanı bankın yüksək likvidlik əlaməti, xarici borcların artıq olması halı isə bankın aşağı likvidliyi olaraq qəbul olunur. Ona görə də əlavə olaraq aşağıdakılar təhlil edilir:

- borcların tezliyi;
- borcların şərtləri (girovlu və girovsuz);
- vəsait cəlb edilməsinin səbəbləri;
- borclar üzrə faizlər.

Bir sıra ölkələrdə bankların likvidliyi balansın tarixlər üzrə qruplaşdırılmış aktiv və passivlərin maddələrinin nisbətində əsasən hesablanır. Fransada müvafiq müddət, göstəricinin 60%-dən az olmaması şərt ilə üç ay, İngiltərədə isə likvidlik əmsalının 12,5%-dən aşağı olmaması tələbi ilə bir aydır. Almaniyada banklar hər ay müntəzəm olaraq balanslarının likvidliyinin vəziyyəti barədə Almaniya Federal Bankına hesabat verirlər. Əmsalların 100% çərçivəsində tələb edilən həddi

uzunmüddətli əmanətlərin daha qısamüddətli ehtiyatlarla qismən örtülməsini nəzərdə saxlayır. Əmsallar metodu ilə bərabər, Yaponiyada, ABŞ-da və bir sıra Avropa ölkələrində nağd pul axınına əsasən, kommersiya banklarının likvidliyinin qiymətləndirilməsi inkişaf etmişdir. Dünya ölkələrində bankların likvidliyinin təmin olunması məqsədilə kredit risklərinin məhdudlaşdırılmasına yüksək əhəmiyyət verilir.

Banklara nəzarət üzrə Bazel Komitəsi banklar üçün beynəlxalq hesablaşmalar üzrə 2000-ci ilin fevralında qəbul olunan 69 sayılı sənəddə likvidliyin effektiv idarə olunması üçün əsas elementlərin prinsiplərini və təfərrüatlarını vermişdir.

Banklar bu prinsipləri ümumi likvidlik idarəetmə prosesində istifadə etmək üçün rəsmi olaraq qəbul etsinlər və tətbiq etsinlər:

A. Banklar likvidliyin idarə edilməsi üçün struktur hazırlamalıdırlar:

1. Hər bir bankın gündəlik likvidliyin idarə olunması üçün razılaşdırılmış strategiyası olmalıdır. Bu strategiya təşkilat daxilində məlumatlandırılmalıdır.

2. Bankın İdarə Heyəti likvidliyin idarə edilməsi ilə bağlı strategiya və əhəmiyyətli siyasəti təsdiq etməlidir. İdarə heyəti bankın yüksək səviyyəli rəhbərliyinin likvidlik riskini nəzarət və nəzarət etmək üçün lazımi addımları atmasını təmin etməlidir. İdarə Heyətinin bankın likvidlik vəziyyətindən mütəmadi olaraq məlumatlandırılması və bankda mövcud və ya perspektivli likvidlik mövqeyində hər hansı əhəmiyyətli dəyişiklik baş verdikdə dərhal məlumat verilməlidir.

3. Hər bir Bankın likvidlik strategiyasını effektiv yerinə yetirmək üçün idarəetmə strukturu olmalıdır. Bu struktur üst rəhbərliyin üzvlərinin davamlı iştirakını əhatə etməlidir. Yüksək rəhbərlik likvidliyin effektiv idarə olunmasını və likvidlik riskini nəzarət və məhdudlaşdırmaq üçün müvafiq siyasət və prosedurların yaradılmasını təmin etməlidir. Banklar müəyyən likvidlik mövqelərinin müəyyən vaxt üfüqləri üzrə məhdudiyyətlərini müəyyən etməli və mütəmadi olaraq nəzərdən keçirməlidirlər.

4. Banklar likvidlik risklərinin ölçülməsi, monitorinqi, idarə edilməsi və hesablanması üçün kifayət qədər informasiya sisteminə malik olmalıdır. Hesabatlar bankın idarə heyətini, rəhbərliyini və mərkəzi bankını vaxtında təmin etməlidir.

B. Banklar xalis maliyyə ehtiyaclarını ölçməli və onlara nəzarət etməlidirlər:

1. Hər bir bank xalis maliyyələşdirmə tələblərinin davamlı ölçülməsi və monitorinqi üçün bir proses qurmalıdır.

2. Banklar müxtəlif ssenarilərdən istifadə edərək likvidliyi təhlil etməlidirlər.

3. Banklar likvidliyin idarə edilməsində istifadə olunan fərziyyələri tez-tez nəzərdən keçirməlidirlər ki, onların etibarlılığı davam etsin.

C. Banklar bazara keçidi idarə etməlidirlər:

Hər bir bank, likvidlik sahibləri ilə əlaqələrin qurulması və saxlanılması, öhdəliklərin şaxələndirilməsini təmin etmək və aktivlərin satış imkanlarını təmin etmək məqsədi ilə mütəmadi olaraq öz söylərini nəzərdən keçirməlidir.

D. Bankların ehtiyat planları olmalıdır:

Banklar, likvidlik böhranı ilə mübarizə strategiyasını əhatə edən və fəvqəladə vəziyyətlərdə pul axını çatışmazlığı yaratma prosedurlarını ehtiva edən ehtiyat planları olmalıdır.

E. Banklar xarici valyutalı öhdəliklərini idarə etməlidirlər:

1. Hər bir bankın aktiv olduğu əsas valyutalarda likvidlik mövqeləri üçün ölçmə, nəzarət və nəzarət sistemi olmalıdır. Birgə xarici valyuta likvidlik ehtiyaclarını və qəbul edilən uyğunsuzluğu milli valyutanın öhdəlikləri ilə birləşdirməklə yanaşı, bank hər bir valyuta üçün ayrı-ayrılıqda strategiyasını ayrıca təhlil etməlidir.

2. Tərtib edilən analizlərə əsasən, bank müvafiq dövrlərdə və bankın fəaliyyət göstərdiyi hər bir əhəmiyyətli fərdi valyutada xarici pul vahidləri üçün müəyyən vaxt üfüqlərindəki pul vəsaitlərinin hərəkətinin uyğunsuzluqlarının miqdarına görə məhdudiyyətlər müəyyən edir və mütəmadi olaraq yoxlamalıdır.

F. Hər bir bankda likvidlik risklərinin idarə edilməsi prosesində daxili nəzarət üçün adekvat sistem olmalıdır. Daxili idarəetmə sisteminin əsas tərkib hissəsi mün-təzəm olaraq müstəqil araşdırmanın ilə daxili nəzarət üçün effektivliyin və təkmil-ləşdirmələrin qiymətləndirilməsinin aparılmasıdır.

G. Hər bir bankın təşkilatın ictimai qavrayışını və onun dayanıqlılığını idarə etmək məqsədi ilə özü ilə bağlı məlumatların açıqlanması səviyyəsinin təmin edil-məsi üçün bir mexanizmi olmalıdır.

Türkiyədə bank sektorunun fəaliyyətinin əsaslarını özündə birləşdirən “Ban-kacılık Kanunu” adlı qanunvericilik sənədi 19 oktyabr 2005-ci ildə qəbul olunmuş-dur. Bu qanunun 46-cı maddəsinə görə banklar Türkiyə Mərkəzi Bankının rəyi alınmaq şərtlə İdarə Heyəti tərəfindən müəyyən ediləcək prosedur və prinsiplərə əsasən, minimum likvidlik səviyyəsini qoruyub saxlamaq və hesabat vermək məc-buriyyətindədir. 107-ci maddəsinə əsasən, qiymətli kağız, səhmlərinin əksəriyyəti və ya bütün hissəsi ötürülən bankın likvidlik ehtiyacını qarşılamaq üçün depozit qoymaq səlahiyyəti vardır. 2008-ci ildə baş vermiş dünya böhranından sonra iri maliyyə qurumlarının müflis olması likvidlik riskinin idarə edilməsinin önəmini artırmışdır. Bank sektoru və bank səhmlərinin qiymətləndirilməsində likvidlik gös-təriciləri hal-hazırkı dövrdə diqqət mərkəzindədir. Türk bank sektorunda likvidlik riskinin idarə edilməsi ilə bağlı çox az araşdırma aparılmışdır. Deep və Schaefer (2004) metodologiyasının istifadə olunduğu Panel məlumatları analizi nəticəsində türk bank sektorunda likvidliyin idarə edilməsinə təsir edən amillərin aktivlərin mənfəətliliyi əmsalı, depozitlərin toplam passivlərə nisbəti əmsalı, faiz gəlirlərinin faiz xərclərinə nisbəti əmsalı, xüsusi istiqrazların emissiyası, inflyasiya, işsizlik, ABŞ dollarının məzənnəsi və ÜDM-sinin olduğu aşkar olunmuşdur.

Türkiyə Banklar Birliyinin hesabatına əsasən, bank sektorunda 2016-cı ilin sentyabr ayı tarixinə 32 əmanət, 13 inkişaf və investisiya, 5 səhmdar bankı olmaqla toplam 50 bank mövcuddur. Eyni dövrdə nağd olmayan kredit və öhdəliklər 595, törəmə maliyyə aktivləri isə 2.26 milyard lirə olmuşdur. Bank sektorunun balans hesabatları təhlil olunanda ümumi aktivlərin içərisində kreditlərin payı 65%,

qiymətli kağızların payı 12% və ehtiyat tələblərinin payı 7% olmuşdur. Cəmi öhdəliklərin içərisində əmanətin payı 53%, banklara borcların payı 19% və repo əməliyyatları çərçivəsində cəlb olunan qiymətli kağızların payı 3% olaraq gerçəkləşmişdir.

Türk bank sektorunun 2017-ci ilin iyun ayı tarixinə xalis mənfəəti 25 milyard lirə olaraq qiymətləndirilmişdir. Sektorun faiz gəliri 115 milyard lirə və faiz xərci isə 60 milyard lirə olmuşdur. Türk bank sektorunun kapital adekvatlığı əmsalı 16,87% olaraq reallaşmışdır.

Türk bank sektoru Bazel II kriteriyalarına uyğun fəaliyyət göstərməkdədir. Bazel III çərçivəsindəki tənzimləmələr ilə güclü bir likvidlik riski menecmentinin formalaşdırılması hədəfdədir. Bazel III bank sektorunda tənzimlənmələri, təcrübələri və risk idarəetməsini gücləndirmək üçün yeni investisiya, leverec və likvidlik standartlarını irəli sürməkdədir.

Beynəlxalq maliyyə bazarlarında risklərin idarə edilməsi barəsində çoxsaylı araşdırmalar aparılmışdır. Lakin, bank sektorunda likvidlik riskinin idarə edilməsi ilə bağlı məhdud sayda işlər görülmüşdür. 2008-ci ilin global böhranı ilə əlaqədar müvafiq məsələ aktual olmağa başlamışdır. Deep və Schaefer (2004) 200 ədəd amerikan bankının likvidlik riskinə təsir edən amilləri panel məlumat analizi ilə sınaqdan keçirmişdir. 1997-2001-ci illəri əhatə edən araşdırmasında ABŞ-da fəaliyyət göstərən iri maliyyə qurumlarının likvidlik riskini likvidlik dəyişikliyi əmsalı ilə ölçmüşdür. Araşdırmanın nəticəsinə görə ABŞ kommersiya banklarının likvidlik dəyişikliyinə 20%-ə yaxın gerçəkləşdiyi aşkarlanmışdır. Eləcə də, bu bankların likvidlik dəyişikliyi aşağı səviyyədə reallaşmışdır. Araşdırmada kredit risk dərəcəsi, balansdankənar kreditlərin toplam kreditlərə nisbəti, sığortalanmış əmanətin toplam əmanətə nisbəti kimi likvid borclar-likvid aktivlər/toplam aktivlər nisbəti istifadə olunmuşdur. Araşdırmanın nəticəsinə əsasən, kredit riskinin dəyişkən olması likvidlik dəyişikliyi üzərində önəmli və mənfi təsirə sahibdir və kredit portfelindəki riskli aktivlərin faiz nisbətinin yüzdə 1 artması ilə likvidlik əmsalı yüzdə 0.24-ə düşməkdədir. Balansdankənar kreditlərin toplam kreditlərə nisbəti ilə bağlı

dəyişiklik arasında müsbət və əhəmiyyətli əlaqə müəyyən edilmişdir. Başqa cür desək, bu dəyişkənliyin artması bank likvidlik riskinin artmasına səbəb olmaqdadır. Əmanətlərin sığortalanmasının likvidlik üzərində hər hansı bir dəyişikliyə səbəb olmadığı nəticəsi məlum olmuşdur.

Berger və Bowman (2006) ABŞ banklarının 1993-2003-cü illərdə likvidliyini ölçmək üçün yeni bir model tətbiq etmişdirlər. Buna əsasən, ABŞ bank sektorunda likvidliyin faydalılığı hər il artmış və 2003-cü il üzrə müvafiq faydalılıq 2,8 trilyon ABŞ dolları olaraq reallaşmışdır. Bundan başqa böyük bankların kiçik banklara nəzərən daha çox likvidlik yaratdığı və bunun nəticəsində də daha artıq likvidlik riski ilə qarşılaşdığı aşkar olunmuşdur.

Brünnermeyer (2009) araşdırmasında isə balans passivi ilə bağlı maliyyə likvidliyi riski üç riskə bölünmüşdür: borc çevirmə, marjinal maliyyələşmə və resursların çəkilmə riskləridir. Ausrine və Rytis (2010) Berger və Bouman ilə Deep və Schaefer tərəfindən təkmilləşdirilən metodları istifadə edərək 2004-2008-ci illər dönməində Litva banklarının likvidlik faydalılığını ölçmüşdülər. Litvadakı bankların müvafiq göstəricisi +1-dən aşağı olaraq hesablanmışdır. Deep və Schaefer (2004) metodu istifadə olunaraq Litva bank sistemindəki likvidlik boşluğu aşağı hesablanmışdır və analiz dönməsi boyunca bu göstərici azalma meyli göstərmişdir. Bu tapıntı Litva banklarının 2008-ci ildən etibarən likvidlik riski ilə qarşı-qarşıya olduqlarını açıq şəkildə ortaya qoymuşdur. Berger və Bowman metodu ilə Litva banklarının 2008-ci il üzrə toplam likvidlik faydalılığının 2004-2007-ci illər dönməsinə nəzərən daha az olduğu aşkar edilmişdir. Bundan savayı müvafiq göstəricinin toplam aktivlərə, xüsusi kapital və depozitə olan nisbəti 2007-ci ildən etibarən aşağı düşmüşdür. Litva banklarının passivlərindən likvidlik faydalılığının önəmli resurslarını 3 aylıq borclar ilə depozit və aktiv tərəfindən uzunmüddətli kreditlər yaratmaqdadır. 2008-ci ildə toplam likvidlik faydalılığının azalmasının səbəbi likvid olmayan balansdankənar alətlərin azalması, qısamüddətli kreditlərin və uzunmüddətli öhdəliklərin artmasıdır.

Shen vd (2010) metodu ilə 12 inkişaf etmiş ölkə iqtisadiyyatının 1994-2006-cı illər dönəmindəki likvidlik riskini ölçmək üçün iki alternativ əmsal istifadə olunmuşdur: Xalis kreditlərin qısamüddətli kreditlərə nisbəti və maliyyə defisiti əmsalları. Nəticələrin hər iki əmsal üçün də oxşar olduğu müəyyən edilmişdir. Bundan başqa likvidlik riskinin bank performansını üzərində önəmli bir xarici dəyişiklik olduğu, riskli aktivlərin toplam aktivlər içərisindəki payının artması ilə likvidlik riskini azaltdığı və xarici vəsaitlə maliyyələşdirmənin isə likvidlik riskini artırdığı üzə çıxmışdır.

İsmal (2010) borc/aktivlər balansını ilə inkişaf banklarının likvidlik güclərini artırma biləcəyini göstərməkdədir. Burcu Dəniz Yıldırım (2011) Türkiyə maliyyə bazarlarında likvidlik hərəkəti ilə bağlı məlumat verən bazar likvidliyi indeksini yaratmış və bu indeks ilə VIX indeksini qarşılaşdırmışdır. Brunnemeier-ə (2012) görə likvidlik riskinin yaranmasında vacib olan mövzu bank likvidliyinin uyğunsuzluğudur.

Türk bank sektorunda likvidlik riskinin idarə edilməsi ilə bağlı nadir işlər görülmüşdür. B.D.Yıldırımın yaratdığı indeksin hesablanması bankların gərgin şəkildə işlədiyi istiqraz bazarını və ABŞ dolları valyuta bazarını istifadə etmişdir. İstiqraz bazarı likvidliyi və valyuta bazarı likvidliyi üçün bərabər çəkilər istifadə olunmuş və bunların cəmi bazar likvidliyi indeksi göstəricisi olaraq qəbul edilmişdir ($\text{Bazar likvidliyi indeksi} = 0,5 * \text{istiqraz bazarı likvidliyi} + 0,5 * \text{valyuta likvidliyi}$). Bu göstəricinin aşağı olması böhran dövrlərində bank sektorundakı aktivlərin alqı-satqı qabiliyyətinin aşağı düşməsinə, bazarda likvidliyin qurumasına və bazarda etibarlılıq itkisinin yarandığını göstərməkdədir.

Çelik və Akarım (2012) 1998-2008-ci illər dönəmində Birja İstanbulda fəaliyyət göstərən 9 bankın likvidlik riski idarəetməsinə təsir göstərən amilləri panel reqressiya analizini istifadə edərək sınaqdan keçirmişlər. Saunders və Cornett (2006) və Shen vd (2010) araşdırmaları rəhbər götürülərək maliyyə defisitinin toplam aktivlərə nisbəti əmsalı istifadə olunmuşdur. Riskli likvid aktivlər və kapital faydalılığı dəyişikliklərinin likvidlik riski ilə mənfi, xarici maliyyə və aktivlərin gəlirliliyi

dəyişikliklərinin müsbət əlaqəli olduqları aydın olmuşdur. Likvidlik riski, maliyyə defisitinin böyüməsi ilə artmaqdadır. Burada likvidlik riski idarəetməsinə təsir edən amillər bunlardır: bankın böyüklüyü, riskli likvid aktivlər, az riskli likvid aktivlər, xarici maliyyə, xüsusi kapital rentabelliği və aktivlərin rentabelliği.

Ayaydın və Qaraaslan (2014) 2003-2011-ci illər dönməndə Türkiyədə fəaliyyət göstərən bankların likvidlik riskini göstərən amilləri dinamik panel məlumat analizini istifadə edərək araşdırmışdır. 23 bank analizə daxil edilmiş və bank likvidliyi ilə rentabellik dəyişiklikləri arasında mənfi yönümlü bir əlaqə tapılmışdır. Eləcə də, global maliyyə böhranının, xarici investisiyanın və dövlət-özəl bank mülkiyyətinin bank likvidliyini müəyyən edən amillər olduğu aşkarlanmışdır.

İşıl və Özqan (2015) 2006-2014-cü illər dönməndə Türkiyədə fəaliyyət göstərən 4 səhmdar bankının likvidlik riskinə təsir edən amilləri görünməz reqressiya metodu ilə araşdırılmışdır. Səhmdar banklarının əvvəlki dövrdə likvidlik riskinin və kredit həcmının likvidlik riskinə təsiri olduğu üzə çıxmışdır.

Zəngin və Yüksəl (2016) 2005-2014-cü illər dönməndə logit modeli ilə Türkiyədəki bankların likvidlik riskinə təsir edən amilləri araşdırmışdır. Aktiv böyüklüyü ən yüksək olan 10 bank təhlil olunmuş və “sərmayə yetərliliyi əmsalı” və “xalis faiz marjı” dəyişənlərinin likvidlik riskinə təsir etməsi üzə çıxmışdır.

Türk bank sektorunda likvidlik riskinin idarə edilməsinə dair araşdırmada 2005-2015-ci illər dönmə ərzində Türkiyədə xidmət göstərən 28 bank (əlavə 1) analizə daxil edilmiş və illik məlumatlar istifadə olunmuşdur. İnkişaf və investisiya bankları, əmanət depoziti sığorta fonduna həvalə edilən banklar məlumatları əldə edilmədiyindən və həmçinin Türk Banklar Birliyi məlumat bazasında informasiyaları tapılmayan banklar analizdən kənarda qalmışdır. Araşdırma dönmənin seçilməsində dönmənin 2001-ci il böhranı sonrasını və 2008-ci il global maliyyə böhranı öncəsi və sonrasını əhatə etməsi düşünülmüşdür.

Bu işin məqsədi Deep və Schaefer (2004) metodu istifadə olunaraq türk bank sektorunda likvidlik riskinin ölçülməsi və yaradılan likvidlik dəyişikliyi əmsalları ilə digər önəmli makro dəyişənlər arasındakı əlaqələrin araşdırılmasıdır. Bu

məqsədlə likvidlik riski və asılı dəyişəni ehtiva edən LDƏ əmsalı hesablanmışdır. Deep və Schaefer (2004) metodologiyasını istifadə olunaraq likvidlik riskinin idarə edilməsinə fərqli bir nöqtədən baxılmaq istənilmişdir.

Deep və Schefer (2004) araşdırmasına görə likvidlik dəyişikliyi likvid öhdəliklər və likvid aktivlər arasındakı fərqi toplam aktivlərə nisbəti ilə ölçülür və bu göstərici likvidlik dəyişikliyi əmsalı olaraq adlandırılır. Bu əmsal, likvid öhdəliklərlə aktivin nə qədərini maliyyələşdirildiyini göstərir və +1 ilə -1 arasında dəyişkənlik göstərir. Əmsalın +1 dəyərində bərabər və ya yaxın olması, bankın bütün əmanətlərini likvid olmayan aktivlərə çevirdiyi mənasına gəlir. Dəyəri 0-a yaxın olanda isə bir tək depozit ilə likvid aktivlərini yaratdığını göstərir. Əmsalın mənfi olması durumu, bankın daha az depozitə və daha çox likvid aktivlərə sahib olduğunu göstərir. Müvafiq əmsal aşağıdakı düstur ilə hesablanır. Dəyərləri -1 və +1 arasında dəyişir.

$$\frac{\text{Toplam depozit} - \text{Likvid aktivlər}}{\text{Toplam aktivlər}}$$

Aktivlərin rentabelliği əmsalı bizneslərin önəmli göstəricilərindən olduğu üçün analizə daxil edilmişdir. Araşdırmada aktivlərin rentabelliğinin likvidlik dəyişikliyi əmsalına əhəmiyyətli və müsbət yöndə təsir etmişdir. Bu tapıntı yüksək aktiv rentabelliği əmsalına sahib bankların daha yüksək likvidliyə sahib olacağına və yüksək likvidlik dəyişikliyi reallaşdıracağına işarə edir. Dolayısı yolla aktivlərinin rentabelliği yüksək olan banklar daha çox likvidlik riski ilə üzləşəcəklər.

Likvidlik idarəetməsi mövzusunda maliyyə institutlarının daha ciddi olmaları zərurəti beynəlxalq bazarlarda baş verən 2008-ci il global böhranından və bankların iflasından sonra daha yaxşı anlaşılmağa başlanmışdır. 2007-ci ildə ABŞ mənzil bazarlarında başlayan böhran, 2008-ci ildə nəzarət edilə bilinməyən likvidlik böhranı mərhələsinə keçmişdir. Likvidlik böhranı sistematik xarakter daşdığından bütün dünya bazarlarını təsiri altına almışdır.

2000-ci ildə Türkiyənin aparıcı banklarından olmuş “Demirbank” aktivlərinin böyük bir qismini uzunmüddətli xəzinə hesabları ilə yaratdığına görə qısa müddətdə likvid aktiv tapa bilməmiş və müflis olmaq məcburiyyətində qalmışdır.

Bazel III qaydaları ilə müəyyən olunmuş likvidliyin örtülməsi əmsalı, yüksək keyfiyyətli likvid aktivlərin nağd axınlara bölünməsi ilə hesablanır. Müvafiq əmsalın hesablanması müddətində yüksək keyfiyyətli likvid aktiv olaraq dəyəri asanlıqla ölçülə bilən, bazarı olan və asanlıqla nağda çevrilə bilən aktivlər diqqət mərkəzindədir. Yüksək keyfiyyətli aktivlər də birinci və ikinci keyfiyyətli likvid aktivlər olmaqla iki kateqoriyaya bölünür. Birinci keyfiyyətli likvid aktivlərə kassa, effektiv depozitlər, satın alınan çeklər və b. aktivlər aiddir. İkinci keyfiyyətli likvid aktivlər isə girov təminatlı qiymətli kağızlar, səhmlər kimi birinci qrupdakılar qədər likvid olmasa da asanlıqla nağda çevrilə bilən aktivlərdir. Müvafiq əmsalın hesablanmasıdakı əsas məqsəd bankların likvidlik səviyyəsinin müəyyən olunmasıdır. Bunun sayəsində, bankların nə dərəcədə likvidlik riski ilə qarşı-qarşıya olduqları bilinəcəkdir. Bunun periodik olaraq aparılması ilə bankın likvidlik durumu mütəmadi olaraq təqib edilir və ola biləcək hər hansı problemin tez müəyyən edilərək lazımi tədbirlərin görülməsi mümkün ola biləcəkdir.

Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankının (bundan sonra – TCMB) 2 iyun 2016-cı il tarixində verdiyi bəyanata görə türk lirəsi ilə bağlı likvidlik siyasəti və aparılan sadələşmə addımları çərçivəsində 3 iyundan etibarən həftəlik olaraq fond səhmlərinin həftənin günləri üzrə bərabər bölüşdürüləcəyini bildirmişdir. Daha ətraflı açıqlama belə idi ki, 18 avqust 2015-ci il tarixində bəyan olunan “Qlobal valyuta siyasətlərinin normallaşması müddətində Yol Xəritəsi” çərçivəsində likvidlik siyasətində proqnozvermə qabiliyyətini artırmaq və bankların likvidlik siyasətlərini daha effektiv həyata keçirmələri məqsədilə 2016-cı ilin 3 iyunundan etibarən miqdar tenderi metodu ilə həyata keçirilən bir həftəlik repo əməliyyatlarına uyğun olaraq günlük tender məbləğinin müəyyən edilməsində fond səhmlərinin həftənin günləri üzrə bərabər bölüşdürülməsi hədəfə götürülmüşdür.

TCMB-nin türk bank sektorunda atdığı önəmli addımlardan biri kimi onu qeyd etmək olar ki, 13 avqust 2018-ci il tarixində ictimaiyyətə verilən bəyanata əsasən, valyuta bazarlarındakı tərəddüdlər və türk lirəsindəki dəyər itkilərin qarşısını almaq üçün bir sıra önləm paketi irəli sürüldü. Maliyyə bazarları ilə əlaqədar mətbuat açıqlamasında TCMB banklara ehtiyacları olduğu səviyyədə onları likvid vəsaitlə təmin edəcəyini bildirdi. Açıqlamanın tam mətni bu formada olmuşdu:

“Maliyyə bazarlarının effektiv işləməsinin dəstəklənməsi və banklara likvidlik siyasətində elastikliyin təmini məqsədlə:

Türk lirəsi üzrə ehtiyat tələblərinin əmsalları bütün ödəmə sahələrində 250 baza xalı miqdarında aşağı salınmışdır.

Digər xarici valyuta öhdəlikləri üçün aşağıdakı ödəmələrdə ehtiyat tələbi əmsalları 400 baza xalı miqdarında aşağı salınmışdır.

Xarici valyuta öhdəlikləri üçün maksimum ortalama yaratma imkanı 8%-ə qaldırılmışdır.

Ehtiyat seçimi mexanizmi çərçivəsində türk lirəsi öhdəliklər qarşılığında ABŞ dollarının, eləcə də avrodan da ehtiyat tələbi formalaşdırıla biləcəkdir.

Dəyişiklik ilə maliyyə sistemi üçün təxminən 10 milyard TL və 6 milyard ABŞ dolları məbləğində qızıl ilə likvidlik təmin ediləcəkdir. TCMB-nin açıqlaması belədir ki, maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi və bazarların effektiv işləməsinin davam etdirilməsi məqsədləri üçün aşağıdakı tədbirlər görülmüşdür:

Türk lirəsinin likvidliyinin idarə edilməsi:

Mərkəzi Bank tərəfindən gün ərzində və gecə müddətində hazır imkanlar çərçivəsində banklara ehtiyac duyduqları bütün likvidlik təmin ediləcəkdir.

Türk lirəsi əməliyyatlar qarşılığında alınan təminatların diskont dərəcələri növ və ödəmə müddətlərinə görə yenilənərək banklara təminatın idarə edilməsində elastiklik təmin ediləcəkdir. Müvafiq qayda ilə bankların mövcud sərbəst təminatlarının diskont edilmiş dəyərində təxminən 3,8 milyard məbləğində artım olması proqnozlaşdırılır.

Bankların türk lirəsi əməliyyatları üçün istifadə edə biləcəkləri təminat valyuta mübadiləsi limitləri 7,2 milyard avro səviyyəsindən 20 milyard avroya qaldırılmışdır.

2018-ci il “Valyuta və məzənnə siyasəti” mətnində yer alan əsas maliyyə vasitəsi olan 1 həftəlik repo tenderlərinə əlavə olaraq ehtiyac duyulan günlərdə ənənəvi metodla 91 günə qədər repo və ya depo satış tenderi açıla biləcəkdir.

Bank sistemi maliyyə ehtiyacının yüksək olduğu günlərdə ödəmə müddətləri 6-10 gün arasında olmaq şərtilə fərqli müddətlərdə birdən çox repo tenderi açıla biləcəkdir.

Bankların təminat üzrə idarəetməyə elastiklik qazandırılması məqsədilə, 1 həftəlik müddətə repo tenderlərində qazanan təkliflərin bir bölümünün və ya hamısının banklar tərəfindən tələb edilməsi halında repo əməliyyatı əvəzinə eyni faiz dərəcəsi və müddətli banklararası valyuta bazarında depo əməliyyatı olaraq bitirilməsinə imkan yaradılacaqdır.

Türkiyə Respublikasında bankların likvidliyin örtülməsi əmsalının hesablanması ilə bağlı təlimatda bir sıra məsələlər öz əksini tapmışdır. Təlimatın məqsədi bankların konsolidə və konsolidə olmayan bazada minimum likvidlik səviyyəsini müəyyən etmək üçün xalis nağd axınlarını qarşılaya biləcək səviyyədə yetərli yüksək keyfiyyətli likvid aktiv ehtiyata sahib olmaları ilə bağlı üsul və qaydaları müəyyən etməkdir. Təlimat 2005-ci ilin oktyabr ayının 19-u tarixli və 5411 sayılı Bank Qanununun 43-cü maddəsinin birinci bəndi ilə 46 və 93-cü maddələri rəhbər tutularaq hazırlanmışdır.

Bankların likvidlik səviyyəsi konsolidə və konsolidə olmayan bazada türk lirəsi ilə xarici valyuta vahidi cəmi ilə konsolidə və konsolidə olmayan bazada xarici valyuta vahidi üzrə likvidliyin örtülməsi əmsalını hesablamaqla ölçülür. Likvidliyin örtülməsi əmsalı yüksək keyfiyyətli likvid aktiv ehtiyatının xalis nağd axınlarına bölünməsi yolu ilə hesablanır.

Azərbaycanın şimal qonşusu olan Rusiya Federasiyasında bank likvidliyi ilə bağlı bir sıra yanaşmalar mövcuddur. Bank likvidliyinin idarə olunması və valyuta bazarı dərəcələri pul-kredit siyasətinin ayrılmaz bir hissəsini təşkil edir. Ümumiyyətlə, bank likvidliyinin idarə olunması Rusiya Federasiyasının mərkəzi bankı olan Rusiya Bankının ölkədə fəaliyyət göstərən banklarla qarşılıqlı fəaliyyət əlaqələri quraraq öz qərarlarını yayımlaması şəklində cərəyan edir. Pul-kredit siyasətinin aparılmasına strategiyanın seçilməsi və əsas məqsədin təyin edilməsi, həmçinin əsas dərəcəsi ilə qərar qəbul edilməsi (məsələn, inflyasiya hədəf strategiyaları) daxildir.

Bu qərarlardan fərqli olaraq, bank likvidliyinin idarə olunması və valyuta bazarının dərəcələri gündəlik olaraq həyata keçirilir, o cümlədən də kredit təşkilatlarının əməliyyatları vasitəsilə. Buna görə də, bəzən bank likvidliyinin idarə edilməsi və valyuta bazarının dərəcələri pul-kredit siyasətinin birbaşa tətbiqi kimi qəbul olunur.

Rusiya Bankı əsas məqsədi əlavə olaraq təyin olunan pul-kredit siyasətinin əməliyyat hədəfinə çatmaqla bank likvidliyini və valyuta bazarının dərəcələrini idarə edir.

Eyni zamanda, Rusiya Bankı tərəfindən qəbul edilən qərarlar likvidlik və valyuta bazarı dərəcələrinin idarə olunmasından asılı olmayaraq, əsas etibarilə müstəqil olaraq həyata keçirilir.

Rusiya Bankının müxbir hesablarında bütün ölkə banklarının yerləşdirilmiş vəsaitlərinin ümumi həcmi bank likvidliyinin göstəricisidir.

Bank, Rusiya Bankı və ya digər ödəniş sistemi üzvləri ilə əməliyyatlar nəticəsində müxbir hesablar üzrə vəsait ala bilər. Ancaq bank sektorunda bütünlükdə nə qədər likvidliyin olacağını müəyyən edən Rusiya Bankıdır. Buna görə də, Rusiya Bankı bank likvidliyinin emitenti hesab olunur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bank sektorunun ümumi likvidlik həcminin dəyişməsinə gətirib çıxaran bir çox əməliyyatlar vardır. Bu əməliyyatlar bir tərəfin

bank, digər tərəfin isə Rusiya Bankı və ya onun müştərisinin (məsələn, büdcə sistemi) olduğu ödənişlərdir. Belə əməliyyatlar likvidliyin əmələ gəlməsi amilləri kimi qəbul olunur. Nəticədə likvidlik axını deyiləndə likvidliyin formalaşması amilləri kimi bankların müxbir hesablarında ümumi vəsait həcmnin artması nəzərdə tutulur.

Yalnız rubl ilə həyata keçirilən əməliyyatlar vasitəsilə likvidliyin formalaşması amillərinə büdcə hesabları və bankların müxbir hesabları arasında aparılan köçürmələr də daxildir.

Yerləşdirmə ilə bağlı əməliyyatlara və xarici borc xidmətinə görə, bank sektorunun likvidliyi təsirə məruz qalmır. Eləcə də, likvidlik dövlət sektoru daxilində baş verən əməliyyatlardan təsirlənmir. Məsələn: Federativ büdcə ilə Rusiya Federasiyası subyektlərinin büdcələri arasında, həmçinin Rusiya Bankı ilə büdcə sistemləri arasında baş verən əməliyyatları sadalamaq mümkündür.

Büdcə sisteminin əməliyyatlarından başqa, Rusiya Bankının digər müştərilərlə əməliyyatları bank sektorunun likvidliyinə təsir göstərə bilər. Rusiya qanunvericiliyini nəzərə alsaq, hesabları Rusiya Bankında açılmış dövlət müəssisələri (məsələn, Əmanətlərin Sığortalanması Agentliyi), həmçinin Rusiya Bankı tərəfindən aparılan iqtisadi və digər əməliyyatlar, işçilərin əmək haqqılarının və birja komissiyalarını ödənilməsi misal göstərilə bilər.

Bank likvidliyinin idarə edilməsindəki rollarından asılı olaraq likvidliyin formalaşma amilləri iki qrupa bölünür. Birinci qrup Rusiya Bankının funksiyaları çərçivəsində pul-kredit siyasətinə aid olmayan məqsədlər üçün həyata keçirilən əməliyyatlardır. Bunlara dövriyyədə pul vəsaitlərinin həcmnin, büdcə axınlarının, maliyyə sabitliyini qorumaq, bank likvidliyini təmin etmək məqsədilə valyuta müdaxilələrinin dəyişilməsi aiddir. Bunlar avtonom faktorlardır, çünki pul-kredit siyasətini həyata keçirən Rusiya Bankından asılı olmayan hallardır. İkinci qrup bank likvidliyinin idarə edilməsi üzrə Rusiya Bankının reallaşdırdığı əməliyyatlardır. Bunlara isə pul-kredit siyasətinin məqsədlərini həyata keçirmək üçün edilən əməliyyatlar daxildir.

3.2. Azərbaycanca bank likvidliyinin tənzimlənməsinin təkmilləşmə istiqamətləri

2015-ci ildə Azərbaycanda baş vermiş iqtisadi böhran nəticəsində bir neçə bank fəaliyyətini dayandırmaq məcburiyyətində qalmışdır. Bu bankların lisenziyalarının geri çağırılması səbəblərinə nəzər yetirsək, onların likvidlik məsələsində buraxdıqları nöqsanlar ləğv edilmələri ilə nəticələnmişdir.

Ölkənin aparıcı banklarından biri olmuş "Bank Standard" kommersiya bankının idarə olunmasında və investisiya-kredit siyasətində buraxılmış nöqsanlar, həmçinin səmərəsi aşağı dəyərləndirilən investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi son vaxtlar onun maliyyə durumunun pisləşməsinə, problemli aktivlərinin artımına səbəb olmuş, bununla da bankın likvidlik və kapital mövqeyi zəifləmiş, borcverənlər qarşısında öhdəliklərin icrasında çətinliklər yaranmışdır.

Bankda meydana gəlmiş problemlərin nizamlanması üçün "Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası" publik hüquqi şəxsi tərəfindən 2016-cı ilin may ayının 3-dən bəri ona 3 ay müddətinə müvəqqəti inzibatçı təyin olunmuşdur. Palatanın inzibatçılığı müddətində bankın aktivlərinin səfərbər edilməsi istiqamətində görülmüş tədbirlər və AR Mərkəzi Bankı tərəfindən olunan likvidlik dəstəyi nəticəsində sosial səciyyəli ödənişlər və 5,000 manata qədər olan depozitlərin qaytarılması təmin edilmişdir. Eləcə də, bank ilə onun müştəriləri olan müəssisələrin əməkdaşlarına əmək haqqılarının ödənişi də fasiləsiz davam etmişdir.

Bankın maliyyə sahəsindəki mövqeyini, aktivlərinin xüsusi çəkisini, öhdəliklərinin sosial xarakterini və həmçinin, sistem əhəmiyyətini nəzərə alaraq fiskal və monetar qurumlarla razılaşdırılmış formada 4 iyul tarixindən etibarən onun mühüm səhm paketi dövlət mülkiyyətində olan "Azər-Türk Bank" ASC vasitəsilə sağlamlaşdırılması haqqında qərar qəbul edilmişdir.

Müvafiq bank tərəfindən "Bank Standard" Kommersiya Bankının Müşahidə Şurası yenidən təşkil edilmiş və idarəetmə orqanları yaradılmış, həmin orqanlara bankın maliyyə dayanıqlığının tam bərpa olunması üçün xüsusi sağlamlaşdırma proqramının hazır olunması həvalə olunmuşdur.

Ötən müddət ərzində bankın yeni rəhbərliyi bir sıra sağlamlaşdırma ssenariləri təklif etsə də, bunların heç biri bankın maliyyə dayanıqlığının bərpa edilməsi üçün kifayət etməmişdir. Bu müddətdə bankın qarşılaşdığı kəskin likvidlik probleminin həlli üçün Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı banka əlavə likvidlik dəstəyi etsə də, ödəniş qabiliyyətinin tam bərpa olunması, əlavə kapital inyeksiyası həyat keçirilmədən isə onun itkilərinin önünün kəsilməsi mümkün olmamışdır.

Müvafiq bank müraciətində “Bank Standard”-ın sağlamlaşdırılması məqsədilə tələb edilən investisiyanın mövcud makroiqtisadi şəraitdə hökumət və yaxud Mərkəzi Bank tərəfindən ayrılmasının mümkünsüz olmasını əsas götürərək bankın sağlamlaşdırma təşəbbüsünün təxirəsalınmadan dayandırılması və onun müflis elan olunmasını xahiş edib.

Müraciəti nəzərə alaraq, əlavə itkilərin qarşısının alınması məqsədilə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası Direktorlar Şurasının 30 sentyabr 2016-cı il tarixli qərarına görə “Bank Standard” kommersiya bankının lisenziyası 1 oktyabr 2016-cı il tarixindən etibarən ləğv olunmuşdur.

Ölkədə bağlanan bankların arasında xüsusilə, qeyd edilməli olan təşkilat “DəmirBank”dır. “DəmirBank”ın bağlanması səbəbi onun məcmu kapitalının normativ tələbdən aşağı enməsi, məcmu kapitalın adekvatlığının aşağı olması və bankın kreditorları qarşısında olan öhdəliklərini aradan qaldıra bilməməsidir. Bank kreditorları qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirmək qabiliyyətini itirdiyindən Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası tərəfindən lisenziyası geri qaytarılmışdır.

Ümumiyyətlə, bank likvidliyinin problemləri haqqında danışmalı olsaq, bir neçə səbəbi qeyd etmək yerinə düşərdi.

Kommersiya bankları öz müştərilərindən yeni əmanətlərin cəlb edilməsi, müştərilərindən böyük miqdarda qısamüddətli depozit və ehtiyatları hüquqi və fiziki şəxslərdən cəlb edərək, bu vəsaitləri dövriyyəyə çevirir və digər müştərilərə uzunmüddətli kreditlər verir.

Nəticədə, bəzi banklar öz əsas borcları üçün aktiv və ödəmə müddətləri üçün fərqli ödəmə müddətlərinə malikdirlər. Müvafiq uyğun olmayan tarixlərdə ortaya çıxan problem, kommersiya banklarının tələb olunan depozit, cari müştəri hesablarında və pul bazarı kreditləri kimi tez yerinə yetirilməsini tələb edən öhdəliklərin olduqca yüksək payına malik olduğuna əsaslanır. Nəticədə, kommersiya bankları nağd tələbatın ödənilməsi üçün hazır olmalıdır, bu zaman müəyyən nöqtələrdə olduqca əhəmiyyətli ola bilər.

Kommersiya banklarının mümkün likvidlik problemlərinin növbəti mənbəyi bankların faiz dərəcələrində dəyişikliklərə olan reaksiyasıdır. Nəticədə faiz dərəcələrindəki dəyişikliklər əmanət və kredit əməliyyatları üçün kommersiya bankı müştərilərinin tələbatına birbaşa təsir edir. Bu vəziyyət bankların likvidlik səviyyəsinə çox təsir edir.

Bundan əlavə, faiz dərəcələrinin dəyişməsi aktivlərin bazar dəyərinin formalaşmasına kiçik təsir göstərir. Bu cür aktivlərin satışı, əlavə olaraq likvid vəsaitləri əldə etmək məqsədilə kommersiya bankı üçün zəruri ola bilər, həmçinin pul bazasında kreditlərin dəyərinə birbaşa təsir göstərir.

Ucuz pul siyasəti kommersiya banklarına zəruri ehtiyatlar, yəni kredit vermək qabiliyyətini verə bilər. Ancaq bankların kreditlər verəcəyini və pul kütləsinin artacağına zəmanət vermir. Əgər likvidlik istəyən kommersiya bankları kredit vermək istəmirlərsə, İdarə Heyətinin ucuz pul siyasətini həyata keçirmək üçün səyləri təsirsiz olacaq. Bununla yanaşı, federal ehtiyat banklarının əhalidən istiqrazlar alması yolu ilə iqtisadiyyata göndərdiyi pul əhalinin mövcud kreditləri geri qaytarması üçün istifadə oluna bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən banklar devalvasiyaya qədərki dövrdə həddindən artıq lüzumsuz səbəblərlə müştəriləri ciddi təhlil etmədən kreditləşmə həyata keçirmişdirlər. İş prinsipini düzgün qurmayan banklar devalvasiyadan sonra çətin vəziyyətə düşmüş və riskli aktivlərinin miqdarı çoxalmış, eləcə də kreditorları, əmanətçiləri qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirə bilməmək riski ilə üz-üzə qalmışdılar.

Azərbaycanda bank işi sahəsində görülməli tədbirlər həddindən artıq çoxdur. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsində Azərbaycan hökuməti ilə yanaşı, ölkədə fəaliyyət göstərən bankların da rolu mühümdür. 2015-ci ildə baş vermiş devalvasiyalardan sonra dövlət tərəfindən qurulmuş Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası qurumu vasitəsilə bank bazarında çoxsaylı tədbirlər yerinə yetirilib.

1 may 2019-cu ildə açıqlanmış aktivlərinə görə Azərbaycan banklarının reytingində ilk onluq aşağıdakı sıralama ilə təqdim olunmuşdur:

Cədvəl 1: Aktivlərinə görə Azərbaycan banklarının reytingi

Bank	Aktivlər (manat)
Azərbaycan Beynəlxalq Bankı	8 461 264 000
Paşa Bank	4 647 941 000
Kapital Bank	3 584 384 000
Xalq Bank	2 214 353 750
Bank Respublika	1 086 039 000
ASB Bank	903 669 160
AccessBank	800 134 000
Unibank	736 461 000
Rabitəbank	717 955 000
Premium Bank	654 123 460

Mənbə: www.fed.az (01.05.2019)

Son dövrlərin statistikasını onu göstərir ki, bazar payına görə aparıcı olan banklar əsasən, “Azərbaycan Beynəlxalq Bankı”, “Kapital Bank” və “Paşa Bank”dır. Bazarda yaratmış olduqları dəyər və imic onların məhsullarının intensiv şəkildə satışına rəvac vermişdir. Aktivlər keyfiyyət və kəmiyyət olaraq yüksək səviyyədə olduğu təqdirdə müvafiq komponentlərini qarşılayan bankların likvidliklərinin istənilən və tələb edilən həddə olması halı baş verir.

Ələlxüsus, onu da bildirmək lazımdır ki, optimal əsaslarla kreditləşməni həyata keçirməmək, o cümlədən ölkə iqtisadiyyatında baş verən hadisələr nəticəsində bankların əmanətçilər qarşısında pis vəziyyətə düşməsi halları banklarda riskli aktivlərin yaranmasına səbəb olur.

Bundan əlavə, 2019-cu ilin may ayında riskli aktivlərinə görə bankların reytingində isə ilk onluq aşağıdakı sıralama ilə təqdim edilmişdir:

Cədvəl 2: Riskli aktivlərinə görə bankların reytingi

Bank	Riskli aktivlər (manat)
Azərbaycan Beynəlxalq Bankı	3 179 648 000
Kapital Bank	2 253 328 000
Paşa Bank	2 204 907 000
Xalq Bank	1 863 461 880
Premium Bank	827 735 000
AccessBank	636 948 240
Atabank	596 612 580
Unibank	550 062 000
Muğanbank	523 024 260
Bank Respublika	461 713 000

Mənbə: <http://azpolitika.info> (16.05.2019)

2019-cu ilin birinci rübü üzrə riskli aktivlərinin həcmi üzrə bankların siyahısına nəzər yetirəndə onların bir qisminin durumunun yetərincə arzu edilən səviyyədə olmadığı üzə çıxır. Riskli aktivlərin adından da bəlli olduğu kimi, bankların qiymət dəyişiminə məruz qala biləcək aktivləridir, yəni həmin aktivlərin bir baxımdan banka vaxtlı-vaxtında və tam geri verilməməsi və ya ümumiyyətlə batması ehtimalı mövcuddur. Lakin bankların vəziyyətini göstərən əsas göstərici yalnız riskli aktivlərin məbləği deyil, əsasən müvafiq məbləğin bankın ümumi aktivlərində olan payıdır. Təqdim edilən iki cədvəlin müqayisəsini aparsaq, aydın şəkildə müəyyən

etmək mümkün olar ki, ən çox riskli aktivə malik olan “Azərbaycan Beynəlxalq Bankı”dır. Amma, müvafiq bankın məcmu aktivləri riskli aktivlərindən 3 dəfəyə qədər çoxdur. Bu bankın ümumi kapitalı ilə adekvatlıq əmsalı da yuxarıdır. Eyni sözləri həmçinin, “Kapital Bank” ilə “Paşa Bank”a da aid etmək mümkündür. Deməli, həmin bankları əsla riskli banklar saymaq olmaz, əksinə, onlar daha dayanıqlı hesab oluna bilər. Lakin, “Bank of Baku” və “AccessBank” kimi bankların durumu daha riskli görünür. “AccessBank”ın isə öz növbəsində cəmi aktivləri 800 milyon manata bərabər olduğu halda, riskli aktivləri təqribən 637 milyon manat olub. Bunlar yetərli qədər iri rəqəmlərdir və risk səviyyəsinin yuxarı olduğundan xəbər verir. Bu kimi hallar likvidlik riskinə yol açan nüanslar kimi götürülə bilər. Bankların həddindən artıq atdıqları bir sıra addımlar onların nəticədə müflisləşməsinə səbəb olur.

Banklar, korporativ müştərilər üçün dəyərli tərəfdaş olaraq qalmaq üçün, bugünkü yenidən qurulmuş korporativ likvidlik idarəetmə mənzərəsini seyr etməlidirlər. Aşağıda, bankların korporativ likvidlik həllərini inkişaf etdirmək və təklif etdikləri zaman üçün onların nəzərə almalı olduğu mühüm səkkiz ən yaxşı təcrübənin əsasları verilmişdir.

Mərkəzləşdirilmiş və ya mərkəzsizləşdirilmiş modeli tətbiq etmək: Müəssisələr mərkəzləşdirilmiş bir model seçə bilərlər, bu ölkələr və ya bölgələr üzrə vahid pul və likvidlik idarəetmə həlli və ya həlli xüsusi bazarlara yönəldilmiş bir mərkəzsizləşdirilmiş modeldir.

Likvidliyin idarə edilməsini gücləndirmək üçün pul vəsaitlərinin proqnozlaşdırılması: Bugünkü korporativ xəzinədarların kritik bir tələbi pul vəsaitlərinin proqnozlarını asanlaşdırmaq üçün vaxtında, dəqiq və konsolidasiya edilmiş məlumatdır. Banklar, bu məlumatların korporativ müştərilərinə mərkəzləşdirilmiş təqdim edilməsini təmin edən pul idarəçiliyi təkliflərini təqdim etməlidirlər.

Banklar üzrə məcmu balansları nəzərdən keçirmək üçün balans və məlumatın təqdim edilməsi: Kompleks balans və əməliyyat hesabatı bankın korporativ

müştərilərinə pul vəsaitlərinin hərəkətinin idarəetməsini yaxşılaşdırmağa, kreditor və debitor borclarını daha effektiv şəkildə nəzarət etməyə kömək edir.

Nağd pul mövqeyini artırmaq üçün debitor və kredit borcu üzrə öhdəliklərinə diqqət: Banklar, korporativ müştərilərə, onların işçi kapitalının sürətini, səmərəliliyini və səmərəliliyinin artırılmasına kömək edən kreditor və debitor borclarının geniş spektrini təklif edə bilər.

Likvidliyin optimallaşdırılmasına dəstək verən real vaxt, çoxsaylı likvidlik məlumatının təmin edilməsi: Likvidliyin optimallaşdırma həlləri banklara gün ərzində likvidlik məlumatlarını öz müştərilərinə real vaxt rejimində çatdırmaq imkanı verəcək, bu da bir çox hesab və filialda tez və məsuliyyətli şəkildə pul vəsaitlərinin hərəkəti, kredit imkanları və işçi kapitalını idarə etməyə imkan verəcəkdir.

Tam təchizat zəncirinin görünüşünü yaratmaq: Pul vəsaitlərinin idarə edilməsi həlləri korporasiyalara maliyyə tədarük zəncirlərini idarə etməyə kömək etməlidir, çünki korporasiyalar və banklar ticarət tərəfdaşları ilə elektron şəkildə ticarətlə əlaqəli sənədləri və məlumatları tədarük zənciri boyunca mübadilə və paylaşmaq üçün elektron şəkildə birləşdirə bilərlər.

Təkmil likvidlik idarə üsullarını tətbiq etmək: Likvidliyin idarə edilməsi üçün bir sıra qabaqcıl üsullar mövcuddur ki, banklar korporativ həllər portfelinin bir hissəsi kimi təklif edə bilərlər, o cümlədən fiziki balans konsolidasiyası və konvensial balans konsolidasiyası.

Texnoloji üstünlüklərdən istifadə: Nağd pul və likvidlik idarəçiliyi ilə mobil və planşet xidmətləri üçün integrasiya edilmiş elektron bankinq həlləri daxil olmaqla, texnologiyaların inkişafı avtomatlaşdırma və STP-ni inkişaf etdirmək üçün yeni xidmətləri təklif etmək imkanı ilə banklara təqdim edir.

Ümumiyyətlə, bank bazarında olan boşluqlar geniş şəkildə tədqiq edilib öyrənilməli və problemlərin olmaması üçün bankların digər ölkələrin bankları ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq etməsi, ixtisaslaşmış konsaltinq şirkətlərinin də məsləhətlərini alması və s. təşəbbüslərin göstərilməsi əsas hədəf kimi götürülməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dövlət müstəqilliyinin 28 ilini geridə qoymuş Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın bir çox sahələrində olduğu kimi bank sektorunda da çoxsaylı tədbirlər görülmüşdür. Lakin, son 4-5 il üzrə ölkənin iqtisadi həyatında baş verən hadisələr göstərmişdir ki, müvafiq sahədə görülməsi ümdə olan tədbirlər çoxdur. Banklar iqtisadiyyatın qan-damar sistemini təşkil etdiyindən onlara tələbat həmişə olacaqdır. Çünki, bu hal həm dövlətin, həm də vətəndaşların marağında olan məsələdir. Banklar sayəsində pulun dövriyyəsi çoxalır və əhalinin bir çox tələbatları ödənilir. Müvafiq səbəbləri nəzərə alsaq, bu sahədə mütərəqqi tədbirlərin görülməsi məcburiyyətə çevrilib. Xüsusilə, son illərdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bir sıra bankların müştəri məmnuniyyətini təmin edəcək səviyyədə gördükləri işlər təqdirəlayiqdir. O cümlədən, bəzi bankların öz mobil tətbiqlərini təqdim etmələri, kreditlərin verilməsində bankların göstərdikləri ehtiyatlılıq, kredit verilişində müştərilərdən bir sıra vacib sənədlərin tələb edilməsi və b. hallar kredit təşkilatlarının daha etibarlı səviyyədə fəaliyyət göstərmələrinə şərait yaratmışdır.

Ümumi götürəndə Azərbaycanda son illər ərzində baş verən hadisələr göstərmişdir ki, bir çox banklar likvidlik məsələsinə həssas yanaşma göstərmirlər. Nəticə etibarilə, bankların bir çoxu fəaliyyətlərini dayandırmaq məcburiyyətində qalmışdılar. Bu acı təcrübə göstərdi ki, banklar öz likvidlik durumlarının nəzarətinə xüsusilə diqqət yetirməlidirlər. Ortaya çıxan hallar vasitəsilə bəlli olmuşdur ki, banklar kreditləşmə məsələsində daha ehtiyatlı hərəkət etməlidirlər.

Son illər ərzində dünya bazarında Azərbaycan neftinin qiymətinin aşağı düşməsi, milli valyutanın dəyər itirməsi, makroiqtisadi şəraitin dəyişməsi, işgüzar fəallığın azalması, devalvasiyaya qədər dollar ilə kredit götürmüş fiziki şəxslərin müvafiq hadisə baş verdikdən sonra yeni məzənnə ilə kredit ödənişlərini yerinə yetirmək məcburiyyətində qalmaları və bu səbəbdən bank və müştərilərlə mübahisələrin yaranması, eləcə də bu halın toplumda banklara olan etibarın azalmasına səbəb olmuş, bankların kredit portfelində poblemlı aktivlərin yaranması ilə nəticələnmişdir. Banklara olan etibarın itməsi müştərilərin depozitə yönəldikləri vəsaitlərini

geri çəkməsinə səbəb olmuş və külli miqdarda vəsaitin dövriyyədən çıxmasına şərait yaratmışdır.

Bunu nümunə gətirmək yerinə düşər ki, 2015-ci ildə ölkənin aparıcı banklarından biri olan “Azərbaycan Beynəlxalq Bankı” ASC-də baş verənlərin ölkənin maliyyə vəziyyətinə ağır zərbə vurması və bankı düşdüyü çətin durumdan çıxarmaq üçün hökumətin işə əl qoyması ölkənin maliyyə-büdcə sistemini zəiflətməmişdir. Bu kimi hallar bankların bazarı tərk etməsinə səbəb olmuşdur.

Acı təcrübə Azərbaycanda bu istiqamətdə işlərin görülməsilə nəticələnmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə bankların sağlamlaşdırılması və rentabelliyyənin yüksəlməsi üçün kompleks tədbirlər nəzərdə tutulub. Xüsusilə, bu sənədlə nəzərdə tutulmuş tədbirlərdən biri Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası, Mərkəzi Bank, Maliyyə Nazirliyi və digər aidiyyəti dövlət qurumlarının banklara kapital və uzunmüddətli likvidlik dəstəyinin göstərilməsi məqsədilə yeni alətlərin yaradılması istiqamətində görülməli işlərdir. Eyni zamanda, Maliyyə Sabitliyi Şurası və Maliyyə Monitorinqi Xidməti kimi qurumların yaradılması halı bu istiqamətdə görülməli tədbirlərə töhfə vermişdir.

Bununla belə, fəaliyyətini davam etdirən banklar ləğv olunmuş bankların təcrübəsini nəzərə alaraq kredit portfellərində problemli aktivlərin yaranması və çoxalması hallarını aradan qaldırmaq iqtidarında olmasalar da, mümkün qədər bu kimi mənfi halları məhdudlaşdırmalıdırlar. Banklar müştərilərin maliyyə vəziyyətlərini dərinlən təhlil etməli, onların rəsmi gəlirləri əsasında kreditləşmə həyata keçirməlidirlər. Mövcud riskləri nəzərə alaraq müvafiq iş görülməlidir. Çoxsaylı tədbirlər sayəsində bank-müştəri münasibətləri qaydaya düşər, banka etibar artar və nəticədə bankların likvidlik problemləri daha az səviyyədə mövcud olar. Bundan savayı bank likvidliyi mövzusunda çoxsaylı elmi-tədqiqat işləri aparılmalı, kitablar, monoqrafiyalar dərc olunmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
2. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
3. “Bankların likvidliyinin idarə olunması haqqında” Qaydalar
4. Bəşirov R.A. (2014), Bank işi üzrə ilk interaktiv dərs vəsaiti, Bakı. 89 səh.
5. Əliyev M.F. (2011), Bankların inkişaf istiqamətləri, Bakı. Şərq-Qərb, 120 səh.
6. Əliyev Q.İ. (2008), İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi, Bakı. İqtisad Universiteti, 279 səh.
7. Kaşiyeva F.Ş. (2011), Pul, kredit, banklar, Bakı. İqtisad Universiteti, 154 səh.
8. Məmmədov Z.F. (2013), Bank fəaliyyətinin əsasları, Bakı. Azərnəşr, 480 səh.
9. Məmmədov Z.F. (2010), Pul, kredit, banklar, Bakı. Azərnəşr, 320 səh.

Xarici dildə

1. Afanasyeva O., Kammel A.J. (2018), Ukrainian banking regulation: Its challenges and transition towards European standards, The Netherlands, Koninklijke Brill nv, Leiden, 72 p.
2. E. L. Stewart Patterson (2009), Banking Principles and Practice, Canada, Dodo Press and its licensors, 16 p.
3. Francisco Javier Poblacion Garcia (2017), Financial Risk Management: Identification, Measurement and Management, Palgrave Macmillan, 416 p.
4. Hong Kong Institute of Bankers (2018), Bank Asset and Liability Management, Singapore, John Wiley & Sons Singapore Pte.Ltd., 149 p.

5. Silvia Merler (2017), “Bank liquidation in the European Union: clarification needed”, Policy Contribution, Issue n°01, 13 p.

1. Астрелина, В. В. (2012), Управление ликвидностью в российском коммерческом банке : учеб. пособие / В. В. Астрелина, П. К. Бондарчук, П. С. Шальнов, М. : Форум : ИНФРА-М, 175 с.

2. Копытова А. И. (2009), Банки и банковское дело, Томск, Томский государственный педагогический университет, 248 с.

3. Костерина Т.М. (2008), Банковское дело: Учебно-методический комплекс, М.: Изд. центр ЕАОИ, 404 с.

4. Костерина, Т. М. (2013), Банковское дело : учеб. для бакалавров / Т. М. Костерина ; Моск. гос. ун-т экономики, статистики и информатики. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 332 с.

5. Лаврушин И.О. (2009), Банковское дело, Кнорус, 352 с.

6. Тавасиев А.М. (2016), Банковское дело, Москва, Юрайт, 647 с.

7. Тарханова Е. А. (2015), Банковское дело, Тюмень, Тюменского Государственного Университета, 304 с.

8. Управление ликвидностью банковского сектора и процентными ставками денежного рынка (2018), Москва, Банк России. Центральный банк Российской Федерации, 26 с.

1. Akkaya M., Azimli T. (2018), Türk bankacılık sektöründe likidite riski yönetimi // Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, №55, s. 36-38.

2. Bankacılık Kanunu

İnternet resursları

1. <https://az.trend.az/business/economy/2666980.html>

2. <https://banker.az/kommersiya-bankinin-likvidliyi/>

3. <https://ramilnamazov.wordpress.com/oxuduqlarim/banklarin-likvidliyi-v%C9%99-od%C9%99m%C9%99-qabiliyy%C9%99ti/>

4. <http://azpolitika.info/?p=515898>
5. <https://fed.az/az/bank/66220/azerbaycanin-en-boyuk-banklari-aktivlerine-gore-banklarin-reytinqi>
6. <https://afb.az/az/posts/8/4-Likvidlik-riski>
7. <https://www.yapikredi.com.az/Files/likvidlik.pdf>
8. <https://www.premiumbank.az/az/about-us/managing-liquidity/>
9. <https://www.bankrespublika.az/content/az/56>
10. <http://www.businessmanagementideas.com/notes/market/liquidity-management-by-banks-steps-and-principles/5504>
11. <https://www.banktech.com/compliance/liquidity-management-best-practices-for-banks/a/d-id/1297050d41d.html>
12. <https://www.investopedia.com/ask/answers/052515/what-difference-between-banks-liquidity-and-its-liquid-assets.asp>
13. <https://www.theglobaltreasurer.com/2008/08/12/why-liquidity-is-important-for-banks/>
14. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/merkez-bankasindan-turk-lirasi-likidite-yonetimi-aciklamasi/582765>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Aktivlərinə görə Azərbaycan banklarının reytingi.....	62
Cədvəl 2. Riskli aktivlərinə görə bankların reytingi.....	63